

Linguatg

Autor(en): **[s.n.]**

Objektyp: **Group**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **110 (1997)**

PDF erstellt am: **30.06.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Linguatg

Survista dallas cundiziuns da basa per il svilup dalla cumpetenzia linguistica tier minoritads

Rico Cathomas

Introducziun

Sco viu ell'emprema part da quei artechel (cf. Annalas 108, 1995, 7-25) parta la scienza da lungatg ozildi dil fatg ch'il grad da cumpetenzia linguistica dependi buca mo dalla vegliadetgna dalla persuna ch'empren in lungatg, mobein bia dapli dallas cundiziuns da basa, sin fundament dallas qualas il lungatg vegn acquistaus.

Quei capetel ha treis funcziuns:

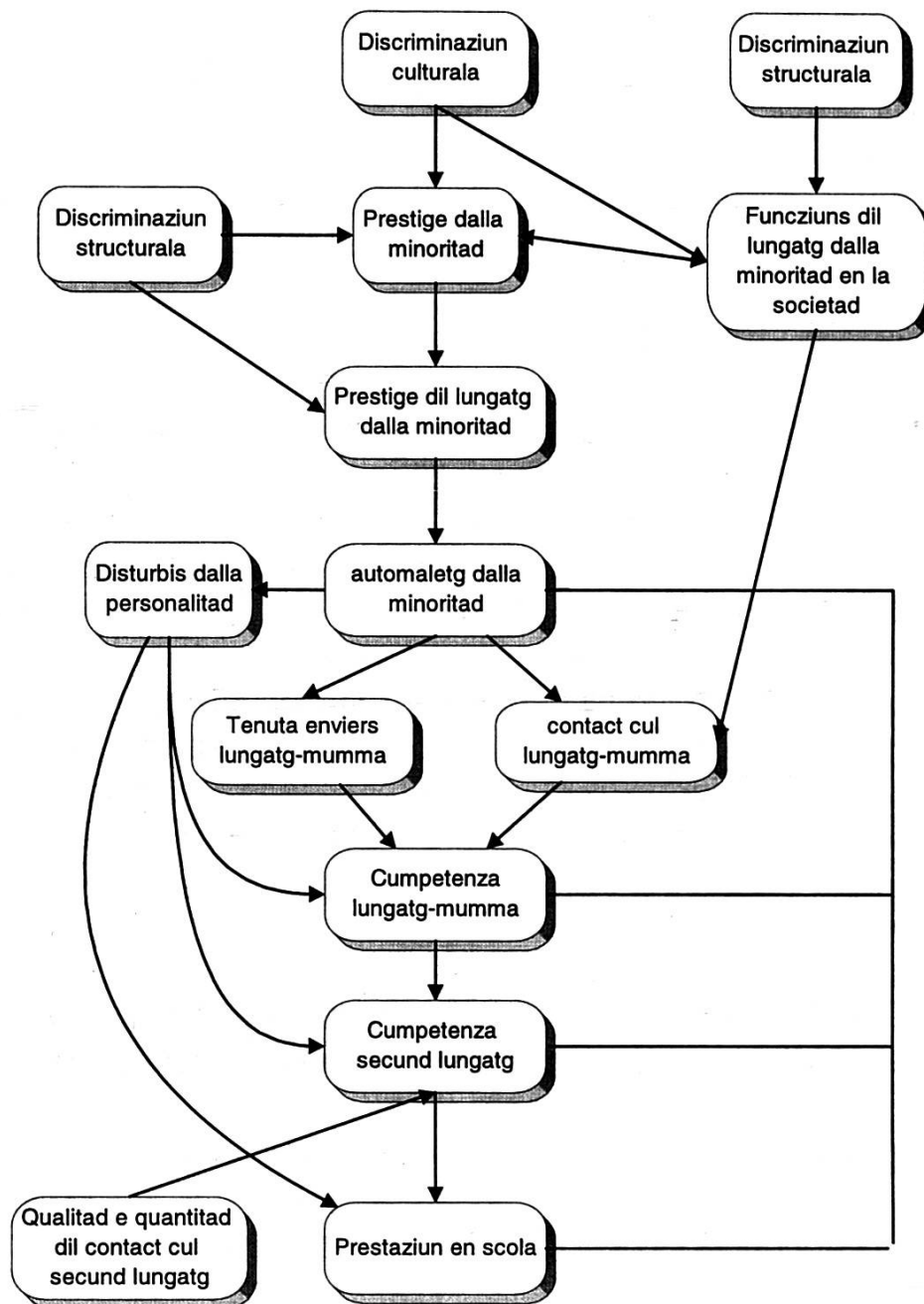
1. Da dar ina survista dallas «cundiziuns da basa per in svilup linguistic tier minoritads». Igl ei impurtont da renviar allas variablas las pli essenzialas dalla cumpetenzia linguistica. Aschia duei vegnir evitau l'impressiun fallida ch'il svilup dalla cumpetenzia linguistica selaschi explicar cun l'analisa da sulettamein in per paucs facturs.
2. Quella survista survescha a mi era sco **surstructura**. Ella lubescha da deducir damondas specificas partenent l'influenza dil contact linguistic e dalla motivaziun sil svilup dalla cumpetenzia linguistica.¹
3. Quei sa animar ad ulteriuras retschercas scientificas che tangheschan la situaziun linguistica dils Romontschs. Aschia ha quei model era ina certa valeta heuristica.

1. Il model dallas variablas centralas ch'influenzescha la cumpetenzia linguistica tenor FTHENAKIS et al.

La basa teoretica per analizar la situaziun linguistica dils Romontschs se lai deducir da teorias existentas che s'occupeschan cun la damonda davart l'influenza da differentes facturs sil svilup dalla cumpetenzia linguistica.

¹ Resultats ord quellas retschercas ein denter auter vegni publicai egl «Ischi» 1994 sco era ellas «Annalas» 1996.

FTHENAKIS et al. (1985) han resumau las datas da perscrutaziun empiricas sil sector dil svilup linguistic. Els han fatg quei sin basa d'in schema «*Influenza dalla discriminaziun culturala (e structurala) sin la prestaziun en scola*». Sin basa da quei schema selai mussar bein las cundiziuns da basa per il svilup linguistic da minoritads.

Illustraziun 1.1.: Cundiziuns da basa per il svilup linguistic da minoritads (tenor FTHENAKIS et al., 1985, 238)

Quei model da partenza ei vegnius dividius da mei en treis parts

- 'Cundiziuns da basa structuralas e culturalas' (2. capetel)
- 'Cundiziuns da basa per l'instrucziun da lungatg' e (3. capetel)
- 'Cundiziuns da basa intrinsicas' (4. capetel)

El sector dallas cundiziuns da basa structuralas e culturalas s'audan:

- 2.1. Grondezia e repartiziun linguistica dalla gruppa linguistica
- 2.2. Dimensiun da far part dall'economia, dalla politica e scolaziun
- 2.3. Assimilaziun
- 2.4. Prestige / Reputaziun dil lungatg
- 2.5. Pusseivladads da contact linguistic (Contact cul lungatg ordeifer il temps da scola)

El sector dall'instrucziun da lungatg s'audan:

- 3.1. Lungatg d'instrucziun (Contact linguistic enteifer il temps da scola)
- 3.2. Qualitad dall'instrucziun da lungatg
- 3.3. Qualificaziun dallas scolastas e dils scolasts
- 3.4. Qualitad dils mieds d'instrucziun

El sector dallas cundiziuns da basa intrinsicas s'audan:

- 4.1. Motivaziun, d'emprender il lungatg dalla minoritad
- 4.2. Identificaziun cul lungatg dalla minoritad
Valur instrumentala dil lungatg dalla minoritad
- 4.3. Maletg da sesez
- 4.4. Talent/Dun linguistic ed intelligenza

Quell'ordinaziun duei buca zuppentar il fatg che las cundiziuns da basa influenzeschan ina l'otra e ch'ellas astgan cheutras mai vegnir abstrahadas ina da l'otra. Plinavon sun jeu era cunscients ch'autras ordinaziuns fussen pusseivlas ed ulteriurs facturs san era giugar ina rolla.

2. Cundiziuns structuralas e culturalas

Lungatg vegn buc acquistaus en in vacuum social. La pesuna ch'em-pren in lungatg, seviva ellas cundiziuns da basa structuralas e culturalas dadas. Quellas determineschan buca siu svilup, influenzeschan denton el.

Con gronda ei la minoritad, tgei intschess geografic cuarcla ella? Han ils habitonts d'in intschess da minoritad linguistica la pusseivladad da far carriera professiunala, dretg politic da cogestiun e.a.v.

Ei dependa dallas rispostas a quella e semegliontas damondas. In ch'empren in lungatg sa acquistar siu lungatg en bunas circumstanzas ni sto imprenden in tal en ina situaziun engrevgionta e retardonta.

El suandont capetel vegn jeu ad explicar las cundiziuns fundamentalas dil camp structural dalla sociolinguistica.

2.1. Grondezia e derasaziun geografica dalla grupp linguistica

La grondezia d'ina minoritad sa ver different effects per las cundiziuns da viver dalla minoritad.

Aschia ha dad ina vart ina minoritad relativ gronda e homogena la pusseivladad da far pressiun sulettamein entras sia presenza numerica. Ella sa pretender dretgs politics sco quei che la part francofona dil Canada sa far. Quella pusseivladad crescha culla potenza economica dalla part minoritara en ina regiun ni ina tiara, ni per explicar ei culs plaid da SCHERMERHORN, pli aviarts ch'igl access a 'beins rars' ei (SCHERMERHORN, 1970, 15).²

Entras la repartiziun geografica dil lungatg d'ina minoritad sa ei dar territoris che vegnan dominai dil lungatg dalla minoritad. En quels territoris ei, sche la maioritad praticescha buca ina extrema politica d'assimilaziun, il diever regular dil lungatg ed il contact cul lungatg era daus ordeifer l'instrucziun (en scola). En talas 'tiaras da tschep' pren il lungatg dalla minoritad savens en il plaz dil lungatg dalla maioritad. Quei ha per consequenza ch'in member d'ina minoritad ha – sin plaun individual – savens buc il sentiment d'appartenir ad ina minoritad (cf. CLEMENT et al. 1980).

² SCHERMERHORN (1970) ha sviluppai in rom teoretic sin basa sociologica per saver perscrutar relaziuns etnicas. Punct da partenza da sia teoria ei la hipotesa ch'ina dallas duas gruppas cun contacts regulars, mo cun ina historia culturala differenta vegni a predominar cul temps. Quella dominanza semanifesteschi da leu, nua che la pusseivladad seigi dada da controllar igl access a 'beins rars'. Quella expressiun sto vegnir capida el vast senn dil plaid. «Beins rars' san esser da naitra economica sco politica, ni sereferir al prestige d'enzatgei.

Da l'otra vart eisi denton era semussau ch'in augment dalla minoritad sa svegliar in sentiment da smanatscha tier la maioritad. Aschia sa ei esser d'avantatg, che la minoritad ei buca memia gronda e vegn cheutras buca vesida sco concurrenta potenziala dalla maioritad, p. ex. alla tscherca da lavur u da habitaziuns ni sco factur mulestont duront l'instrucziun (en scola) (cf. FTHENAKIS et al. 1985, 250).

Biaras gadas gioga, enstagl la grondezia d'ina minoritad, sia historicitad ina rolla bia pli impurtanta (cf. KREMnitz 1990, 41ss.). Aschia dependa l'acceptanza d'ina minoritad entras la maioritad adina era dalla damonda, dapi cu e co maioritad e minoritad vivan ensemen.³

Per documentar la situaziun dad ina minoritad, drovan ins il pli savens statisticas ord dumbraziuns dil pievel ed atlas linguistics. Quellas explicheschan, co las cefras da populaziun ein sesviluppadas el decuors dils onns ni decennis e sin tgei intschess che la populaziun sereparta. Aschia san ins far in maletg statistic dalla repartiziun dad in lungatg.

Memia savens vegn l'expressivitat da tals indicaturs denton surschazegiada. Pertgei talas descripciuns dian mo darar enzatgei davart la situaziun effectiva. Il diember dad ina minoritad di aunc nuot davart la qualitat da sia cumpetenza linguistica, sias pusseivladads dad influenzer la politica e siu prestige, schegie che gest il prestige dad in lungatg vegn fetg savens deducius dil diember dils plidaders.

Perquei par'ei cunvegnent d'indicar che statisticas e cartas da lungatgs astgan buca vegnir surpridas en zonas, ellas qualas lungatgs securischan, damai ch'il diember vegn alzaus da differentas gruppas d'interess:

«Es ist erstaunlich, wie leichtfertig die Ergebnisse von Sprachzählungen von Kontaktlinguisten bei der Darstellung von Sprachminderheiten übernommen werden. Sicherlich können Resultate von Zählungen in konfliktfreien Kontaktzonen wesentlich sein; in Gebieten, in denen politische und sozioökonomische Bedingungen die Minderheiten benachteiligen, können die Zensurangaben nur tendenziellen Wert haben» (NELDE, 1984, zitiert nach OSSWALD, 1988, 39).

³ VILETTA (1984) dat per exempel ina buna e cuorta survesta dalla historia dils Retoromans.

2.2. Access all'economia, alla politica ed alla scolaziun

En tgei dimensiun che la minoritad pren part da decisiuns politicas, dall'economia, ed en tgei dimensiun ch'ella ha access allas pussevladads da scolaziun dad ina tiara, ei in fetg impurtont criteri per descriver la situaziun dad ina minoritad.

Quellas circumstanzas structuralas resumescha SCHERMERHORN (1970) cun la noziun dalla 'incorporaziun' respectivamein dalla 'buca-incorporaziun' (=discriminaziun structurala). Ellas semuossan specialmein el status socio-economic dils commembers d'ina minoritad (cf. FTHENAKIS et al. 1985, 240).

Sch'ina tiara impedescha als commembers d'ina minoritad igl access tier 'beins rars' entras sia politica, lu ei quei sco l'assimilaziun ina fuorma da discriminaziun, la quala jeu vegn a tractar pli tard en detagls.

Exempels per tals impediments structurals anflan ins biars, aschia d.a.: Sche commembers dad ina minoritad ...

- han negin access ni mo in access restrinschiu a (bunas) instituziuns da scolaziun
- obtegnan neginas pussevladads da carriera professiunala
- possedan negina condecisiun politica

Quels facturs defineschan il status socio-economic dad ina gruppa ed impedeschan tochen tier in cert grad igl entir svilup persunal e consequentamein era per part la prestaziun linguistica, perfin sch'els semuossan en fuorma fleivlentada.

Quei fatg selai declarar sco suonda:

Entras il bass status socio-economic ein fetg savens il bab ed aunc la mumma sfurzai da luvrar. Quella situaziun professiunala sa menar aschi lunsch che la comunicaziun, sco l'entira interacziun geniturs-affon vegn reducida ad in minimum. Cunquei manca a biars affons da quella stresa da populaziun d.a. ina stimulaziun linguistica adattada. Quei sa buca il davos era haver in effect per las prestaziuns en scola (cf. FTHENAKIS et al. 1985, 240).

BERNSTEIN (1973) ha empruau da cumprovar, co affons dalla stresa inferiura emprendan in code restrinschiu e co quei meina a disavantatgs en scola cumparegliau cun affons dalla stresa mesauna.

Da veser disavantatgs scolastics per se sco conseguenza da cumportament linguistic en stresas specificas ei denton vegniu mess en damonda

d.a. dad ORT (1976), principalmein denton da LABOV (LABOV, 1972, d.a. en GAGE/BERLINER, 1977, 250 ss., ed en GAGE/BERLINER, 1986, 134).

Ei fuss fetg interessant dad era intercurir en tiara romontscha, con lunsch che differentas cundiziuns socio-economicas s'effectueschan sil svilup linguistic. Gl'emprem stuess ins denton sviluppar in instrumentari, perquei che las minimas differenzas dallas stresas ch'existan forsa en quella tiara plitost campestra, selaian tenor miu manegiar buca mesirar cun instruments ch'ei gia avon maun e ch'ei concepì principalmein per relaziuns en marcaus (gronds). Pertgei sco CATHOMAS (1977), SOLÈR (1983, 50) e KRISTOL (1991, 813) han menziunau, dat ei per la tiara romontscha buca ina tipica **stratificaziun** sociala; ella astga «*unter keinen Umständen mit der Stratifizierung in den grossen deutschen, englischen und amerikanischen Städten verglichen werden*» (CATHOMAS 1977, 57).

Sco nus vegnin a veser, dat ei ulteriuras cundiziuns da basa che san (era) influenzar fermamein il svilup dalla prestaziun linguistica. Ina da quellas ei la dimensiun da pressiu d'assimilaziun praticada dalla maioritad sin la minoritad linguistica.

2.3. Assimilaziun

Assimilaziun, l'adattaziun dalla part dominada dalla populaziun alla situaziun culturala dalla part dominante, ei in ulteriur factur impurtont, dil qual biaras minoritads han da pitir.⁴

Ella pretenda dalla minoritad da dar si valurs culturalas dalla minoritad e d'acceptar las tradiziuns culturalas dalla maioritad. Perquei vegn l'assimilaziun era capida sco 'discriminaziun culturala' (FTHENAKIS et al., 233).

Biars auturs, d.a. era CUMMINS (1978 b), vesan discriminaziun culturala sco in dils motivs principals per difficultads cognitivas ed academicas dad affons dalla minoritad. Quels affons endrieschan numnadamein che lur cultura, principalmein lur lungatg, vegn buca apprezziaus dalla

⁴ Ins astga buc emblidar che buca adina la maioritad (linguistica) dominescha ina tiara, mobein ch'ei dat era minoritads che camondan. Ils alvs dall'Africa dil sid domineschan (aunc adina) ils ners.

maioritad dalla populaziun, mobein vegn en emprema lingua vesius sco barriera per ina prompta assimilaziun.

SKUTNABB-KANGAS (1988, 40) fa attents che biaras tiaras proclameschan bein ufficialmein in pluralissem cultural senza haver en mira l'assimilaziun dalla minoritad.

La fuorma d'assimilaziun la pli derasada ed effectiva ei l'integraziun linguistica dad affons en la maioritad entras la scola. Quei sa ir aschi lunsch che affons da minoritads linguisticas ston ir en scolas, nua ch'ins pren absolutamein negin risguard sin lur origin linguistic-cultural. Quei ei per exempel il cass en Suezia en programs da submersiun (cf. cap. 6.2.: Il lungatg d'instrucziun).

2.4. *Il prestige dil lungatg*

In'aulta pressiun d'assimilaziun e cundiziuns structuralas nunfavoreivlas effectueschan, ch'il prestige dad in lungatg sesbassa.

Il prestige dad in lungatg vegn, tenor MACKAY (1972), definius entras la dimensiun dalla standardisaziun, il diember da plidaders, la relaziun denter la grondezia dalla populaziun ed il product bruttosocial digl in-tschess, el qual il lungatg vegn plidaus e definescha sco 'index cultural' la produenziun annuala da material stampau.

Tenor CAMARTIN (1985, 95) selai il prestige, respectivamein il status dad in lungatg eruir entras suandontas damondas: «Tgi plaida tgei, co e nua, e sut tgei cundiziuns?» Entras las rispostas speran ins da sclarir il sequent:

- a) Wer: das heisst, wie viele und welche Sprecher verwenden eine Sprache? Handelt es sich um die Gesamtbevölkerung oder nur um einen Teil von ihr? Wenn letzteres der Fall ist: Welche Schichten verwenden die Sprache? Als Ergebnis erwartet man hier eine Art 'Profil der Sprecher'.
- b) Was: um was für eine Sprache handelt es sich? Ist es eine Privatsprache, eine Lokalsprache, eine Regionalsprache, eine Nationalsprache, gar eine Weltsprache? Ist es die Sprache einer bestimmten Berufsgruppe, eine Spezialsprache also? Ist es eine normierte, standardisierte Sprache, ein Idiom oder ein Dialekt? Handelt es sich um die ursprünglich erlernte Sprache, die Muttersprache also, oder um eine Zweit- oder Drittsprache?

- c) **Wie:** Wie kompetent spricht ein Sprecher seine Sprache? Verfügt er über einen elaborierten oder über einen beschränkten Code? Wenn er die Sprache nur mangelhaft beherrscht, womit füllt er die Lücken aus? Da Minderheitensprachen häufig von schwindender Sprachbeherrschung geplagt sind, verdient dieser Aspekt besondere Beachtung.
- d) **Wo:** Wo wird die Sprache verwendet? In welchen Lebensbereichen kommt sie zum Einsatz? Wo hält sie der Sprecher für tauglich, wo für ungeeignet, gar unbrauchbar?
- e) **Unter welchen Bedingungen:** Weshalb benützt ein Sprecher eine bestimmte Sprache in einem bestimmten Zusammenhang? Was verleitet ihn dazu? Was erleichtert ihm dies? Was will er damit erreichen? Hier geht es um den sprecherabhängigen subjektiven Grund der jeweiligen Sprachverwendung.

Principalmein la damonda tschentada sut d) para dad esser fetg impurtonta a mi, sch'ins considerescha la motivaziun d'emprender in lungatg d'ina minoritad. Sch'in ch'empren sa partir dil fatg che siu lungatg sa vegnir applicaus ellas pli biaras spartas dil mintgadi, lu aulza quei considerablamein la valur funcziunala dad in lungatg.

Examinein nus pia il lungatg sut igl aspect da sia valur funcziunala, sa il prestige da quel vegnir schazegiaus, sch'ins interquera, nua ed en tgei dimensiun ch'el vegn applicaus el mintgadi.

La Lia rumantscha, fundada 1919 sco organisaziun tetgala da tuttas uniuns romontschas, sedat dapi onns breigia da render dapli prestige al romontsch, d. a. cun pretender mesiras linguistic-giuridicas⁵ concernent l'applicaziun dil lungatg indigen en administraziun, scola, reclama eav., cun pretender ina cumpletaziun dils programs romontschs da radio e televisiun, sco era ina gasetta romontscha quotidiana ed in lungatg da scartira uniformau (cf. GROSS 1987).

Era sche l'augmentaziun dallas pusseivladads d'applicar in lungatg 'minoritar' ei schi giavischeivels ed impurtonts, garantescha quella persula aunc buca in prestige ault. In exempel impressiunont per quei ei la situaziun dalla minoritad che tschontscha spagnol els Stadis uni. Sche-

⁵ Per l'emancipaziun giuridica dils Romontschs s'engascha d.a. VILETTA (1978).

gie che spagnol vala sco lungatg mundial, han ils Chicanos ell'America negin prestige. Quei ha principalmein da far cul fatg che la maioritad anglofona ell'America valetescha a moda negativa las differenzas etnicas e spetga assimilaziun dallas minoritads (FTHENAKIS et al. 1985, 232, 239).

La revisiun dalla damonda c) «Cun tgei cumpetenzza plaida in plida-der siu lungatg?» ei il cuntegn principal dalla part empirica da mias re-tschercas. Resultats davart la cumpetenzza linguistica da scolars sursil-vans, resp. il svilup da tala, ein era vegni presentai en las Annalas 109, 1996 (ensemèn cun W. CARIGIET).

2.5. *Il contact linguistic ordeifer la scola*

Ella part precedenta hai jeu descret la cundiziun da basa 'contact lin-guistic enteifer la scola'. Ella ei limitada alla situaziun en scola.

Tenor mei ei il contact linguistic ordeifer la scola quei contact lingui-stic ch'ils scolars han cul romontsch ella famiglia, en lur vischnaunca ni el vitg, nua ch'els van a scola.⁶

2.5.1. *Retschercas davart l'influenza dil contact linguistic ordeifer la scola sin la cumpetenzza linguistica e la motivaziun en scola*

Ina dallas pli impurtontas cundiziuns da basa per acquist e manteni-ment d'in lungatg ei dada entras la dimensiun dallas pusseivladads da comunicar cul lungatg: «*Das Ausmass des Kontakts mit der Sprache, sei es die Mutter- oder die Zweitsprache, ist selbstverständlich eine grundlegende Bedingung für ihren Erwerb und ihre Weiterentwicklung. Es ist Medium des Lernens und Stimulant für die Lernmotivation hinsichtlich der Sprache*» (FTHENAKIS et al. 1985, 234).

Las pusseivladads da contact linguistic cul lungatg-mumma resp. cul secund lungatg vegnan fixadas entras treis facturs centrals:

1. L'acceptanza ni buc-acceptanza dall'entira societad.

Regia – da vart dalla maioritad – in clima beinvulent e communicativ

⁶ Igl ei clar a mi ch'il contact cul romontsch sa ultra da quei era succeder entras (las) medias, cudischs e.a.v. Il diever da quellas pusseivladads da contact linguistic vegen denton buca tractaus en quella lavur.

visavi la minoritad linguistica, ni sesenta la minoritad smanatschada dalla maioritad?

2. Las basas giuridicas pil lungatg dalla minoritad en constituziun e leschas. Vegn la posiziun dalla minoritad e da siu lungatg rinforzada, fleivlentada ni schizun ignorada dalla constituziun e dallas leschas corrispondentas?
3. La frequenza da diever dil lungatg entras la minoritad. Interpretren la minoritad enzatgei pil manteniment da siu lungatg? Vegn il lungatg duvraus en tut ils secturs dalla veta da mintgadi ni mo en certas domenas?

Igl ei evident che quels facturs influenzeschan considerablamein la qualitat dalla prestaziun linguistica. Pertgei senza la beinvulientscha davart la maioritad, senza basas giuridicas che protegian la minoritad, siu lungatg e sia cultura, e senza engaschi e solidaritad davart la minoritad, sa la cumpetenzza el lungatg-mumma struschamein sesviluppar positivamein (cf. leutier cap. 2.4.).

Schegie che la scola pren en ina posiziun, sche buca la posiziun centrala, pigl access a contacts linguistics el lungatg dalla minoritad, eis ei impurtont da far attents ch'ei tonscha buc, ch'ils pertuccai san tschintschar il lungatg dalla minoritad mo en scola.

Per MACKEY munta la dimensiun dil diever dil(s) lungatg(s) plidaus/ai en scola in'impurtonta variabla ell'educaziun linguistica digl affon. Per el eis ei silmeins aschi impurtont da saver duvrar il lungatg era ordeifer la scola: el temps liber, en stizuns, ella professiun ed al plaz da lavur, ell'ustria e.a.v. (cf. MACKEY, 1972, 428).

Silmeins enteifer la gruppa etnica senza sto il contact linguistic esser daus. «*Wenn diese möglicherweise letzte Insel des Sprachkontaktes nicht zuletzt infolge eines gesunkenen Selbstbildes und entsprechend negativer Einstellungen zur eigenen Sprache bei der Minorität weiter schrumpft, so können nur Defizite in der Muttersprachenkompetenz die Folge sein*» (FTHENAKIS et al. 1985, 235).

CUMMINS (1978/79) considerescha la dimensiun dil diever linguistic en famiglia, scola e vischnaunca sco era il contact cul lungatg entras las medias per la variabla determinonta per la forza linguistica ('Sprachkraft'). Quella forza ei era il factur decisiv per la motivaziun d'emprender in lungatg.

Sco gia CAMARTIN puntuescha (cf. cap. 2.4), ein era ils auturs cheu numnai dil meini ch'il contact linguistic ordeifer la scola hagi oravontut consequenzas per la motivaziun d'emprender il lungatg dalla minoritad. La dimensiun da contact linguistic ordeifer la scola augmenta la valur instrumentala dil lungatg e quei ha puspei in effect positiv per la motivaziun.

Cunquei ch'il contact linguistic resp. il diever dil lungatg da mingadi promova tenor CUMMINS oravontut la habilitad da communicaziun interpersunala, astg'ins spitgar che quella variabla ha buca consequenzas directas pils resultats dil test da cumpetenzza linguistica. Sco gia menziunau pliras gadas en quella lavur astg'ins perencunter spitgar – sin basa dallas datas scientificas ch'ei avon maun – in connex denter il contact linguistic ordeifer la scola e la motivaziun sco cundiziun da basa intrinseca d'emprender il lungatg dalla minoritad.

Suenter quella cuorta survesta davart criteris centrals socio-structurals lessel jeu focussar el tierz capitel mieu interess sin la damonda, tgei facturs ch'influenzeschan, – tenor las enconuschientschas momentanas dalla scienza, il svilup da lungatg(s) el sector dall'instrucziun da lungatg

3. Criteris dall'instrucziun dil lungatg

In setting, el qual lungatg vegn veseivels cun tut sias implicaziuns, ei la scola. Ella ei il liug, nua che biars affons sentan per l'emprema gada ch'els appartegnan ad ina minoritad linguistica. La scola ei era il liug, nua ch'il grad da cumpetenzza linguistica vegn applicaus l'emprema gada sco 'mesiraprestaziun', q.v.d., il grad da cumpetenzza linguistica en scola decida, schebein igl affon vegn a dumignar la scola sco bien ni schliet scolar.

Las estructuras scolasticas predominantas occupeschan ina posiziun speciala el svilup da cumpetenzza linguistica *cognitiv-academica*, la cumpetenzza linguistica che vegn ad esser cuntegn da mia elevaziun empirica.

Tuttina astgan las cundiziuns da basa dall'instrucziun scolastica buca vegnir isoladas, pertgei ellas ein pachetadas en in context social ed influenzadas dil spert social predominant che regia visavi minoritads.

En connex cul svilup linguistic da minoritads ein quater cundiziuns da respectar sil camp scolastic:

1. Lungatg d'instrucziun (contact linguistic enteifer il temps da scola),
2. Qualificaziun dils scolasts, dallas scolastas,
3. Qualitad dall'instrucziun da lungatg e
4. Qualitad dils mieds d'instrucziun.

3.1. *Il lungatg d'instrucziun*

Enteifer las 'cundiziuns da basa per l'instrucziun da lungatg' ei il lungatg d'instrucziun duvraus ed il temps che stat a disposiziun per empernder e francar il lungatg d'ina minoritad, fetg impurtonts.

En special per il svilup dalla prestaziun linguistica cognitiv-academica para la dimensiun dil 'contact linguistic enteifer la scola' d'esser d'impurtonza eminenta.

Aschia considerescha schibein MACKEY (1972) sco era PAULSTON (1978) il lungatg d'instrucziun per la pli impurtonta cundiziun fundamentala pil svilup dil lungatg enteifer la scola.

Per documentar con impurtonts ch'il lungatg d'instrucziun ei per il svilup da cumpetenza linguistica, less jeu gl'emprem presentar duas retschercas davart 'posiziuns extremas' da programs da scola bilinguals. Retschercas che valan per 'classichers' sin quei camp da perscrutaziun.

Ei setracta dalla retscherca da LAMBERT & TUCKER (1972) ch'interquera il program d'immersiun en Canada, sco era dalla retscherca davart programs da submersiun ella Svezia da SKUTNABB-KANGAS & TUOKOMAA (1976).

Omisduas retschercas muossan claramein l'influenza dil lungatg d'instrucziun sil svilup dalla cumpetenza dil lungatg-mumma ni d'in secund lungatg.

3.1.1. *Las retschercas classicas d'immersiun da Lambert & Tucker*

LAMBERT & TUCKER (1972) han intercuriu a St. Lambert (Canada) suandonta damonda en ina studi longhitudinal:

«Tgei influenza ha l'immersiun d'affons dalla maioritad el secund lungatg sin

- a) la cumpetenza linguistica el lungatg-mumma,
- b) il dumignar dil secund lungatg e
- c) la prestaziun generala en scola?»

Las duas classas d'experiment che tschintschavan da casa ano engles, ein vegnidas instruidas duront in onn scoletta e duront gl'emprem onn da scola 90% per 'franzos'. Naven dalla secunda classa sereducescha il temps d'instrucziun per franzos sin 60%. Ils roms musica, art e gimnastica vegnevan ussa instrui per engles. Dil 5avel tochen alla fin dil 7avel onn da scola ei il temps d'instrucziun per franzos sesminius vinavon sin 40%.

L'evaluaziun dallas datas da quella perscrutaziun ha lubiu la conclusiun ch'ils affons dalla maioritad en Canada, cun dus onns immersiun el secund lungatg, e cun in passadi bufatg enteifer sis ni siat onns ad in'instrucziun bilinguala equilibrada meina ad ina buna cumpetenza dil secund lungatg. Ins sto era buca quintar cun deficits el lungatg-mumma ni ella prestaziun generala scolastica.

Quels resultats ein vegni verificai e confirmai pliras gadas entras retschercas semegliontas cf. FTHENAKIS 1985, 30).

Cunquei che la populaziun da mira appartegn alla maioritad linguistica e fa da libra veglia part da quei program, vegn buca intenziunau in'assimilaziun cun quei program linguistic (cf. capetel 2.4.).

Finamira da quell'instrucziun da lungatg ei l'enrihida dil scolar/dalla scolara en in auter lungatg ed in'otra cultura entras l'*immersiun*. Intenziunau ei buca mo da dar damogn al secund lungatg sin in ault nivel ('bilinguissem additiv'), mobein era da promover capientscha e respect enviers minoritads (cf. LAMPERT & TUCKER 1972, 3). Aschia vegnan tals programs d'instrucziun da lungatg declarai e taxai sco programs d'enrihida. Ozildi dat ei tals programs en ina entira retscha da variaziuns.

Critichers recloman savens che tals programs hagian buc la finamira da possibilitar d'emprender d'enconuscher la minoritad pertuccada, mobein d'engrondir la superiuradad linguistica dils affons dalla maioritad, buc il davos cun risguard al manteniment d'avantatgs socio-economics. Medemamein seigien talas fuormas d'instrucziun aschinavon elitaras che commembers da maioritads linguisticas drovien buca exnum in secund lungatg per saver 'surviver' ella societad (cf. capetel 2.2.).

Malgrad quell'objecziuns criticas considereschel jeu las datas da talas retschercas per fetg impurtontas. Ellas muossan numnadamein ch'affons da maioritads linguisticas san dumignar tips da scola senza donn, nua ch'ei vegn instruiu ils emprems onns da scola cun agid dil lungatg dalla minoritad (q.v.d. ni in donn ella cumpetenza digl agen lungatg-mumma, ni in donn psicologic u intellectual):

«Wir sehen insgesamt, dass Kinder der Majorität mit anfänglich fehlender und/oder durchgängig minimaler schulischer Förderung der Muttersprache auskommen.» (FTHENAKIS et al., 1985, 110)

La relaziun commensurada denter lungatg d'instrucziun, autras pusseivladads da contacts linguistics ordeifer la scola, sco era las pretenziuns linguisticas che vegnan tschentadas en scolas dil tip scola professiunala, gimnasi e.a.v. ein en tals cass impurtontas.

3.1.2. Skutnabb-Kangas & Tuokomaa e lur retschercas da submersiun

En ina studia dall'UNESCO han SKUTNABB-KANGAS & TUOKOMAA (1976) cumprovau che la cumpetenzza el lungatg-mumma dils affons dad emigrants finlandes en Svezia ei totalmein sutsviluppada en cumparegliaziun cun affons dalla medema vegliadetgna en Finlandia.

'La cuolpa' era la 'submersiun' praticada ellas scolas suedesas. SKUTNABB-KANGAS (1988, 40) circumscriva programs da submersiun sco suonda:

«A submersion, or sink-or-swim program, is a program where linguistic minority children with a low-status mother tongue are forced to accept instruction through the medium of a foreign majority language with high status, in classes where some children are native speakers of the language of instruction, where the teacher does not understand the mother tongue of the minority children, and where the majority language constitutes a threat to their mother tongue.»

Quels affons stuevan visitar scolas en Svezia, nua ch'ei vegneva instruiu unicamein per suedes.

La populaziun da mira era – en cuntrast culla retscherca precedenta – affons d'ina minoritad linguistica ord bassas stresas socialas.

Buca mo la cumpetenzza el lungatg-mumma ha pituu dalla submersiun. Era il nivel dil suedes sco secund lungatg cuntentantava buc. Bein vesev'ins ch'affons finlandes ch'eran naschi en Svezia, ni ch'eran immigrai avon il 6avel onn da naschientscha, tschintschavan marcantamein meglier suedes che tals ch'eran serendi pli tard en Svezia. Cun 12 onns era denton savens er lur svilup linguistic el suedes alla fin; il pli probabel pervia da lur basa munglusa el lungatg-mumma.

Il disdir el secund lungatg era pia da declarar cun ina fetg bassa cum-petenza el lungatg-mumma (SKUTNABB-KANGAS & TUOKOMAA, 1976, 75ss.). Quellas constataziuns sustegnan la 'hipotesa dall'interdependenza dil svilup linguistic' da CUMMINS (cf. emprema part da quei artechel en Annalas 1995).

Partin nus ussa dalla hipotesa che svilup linguistic dependi digl entir svilup cognitiv, sco quei che PIAGET e CUMMINS manegian, lu vegn il lungatg in 'instrument de la pensée' (SIGUAN & MACKEY, 1986, 72) ni, sco gia presentau pli baul ina 'basa da patertgar' ('Denkbasis') (cf. SIGUAN & MACKEY 1986, 72).

Quei vul dir che deficits el lungatg-mumma han buca mo consequenzas pil svilup dil secund lungatg, mobein pigl entir svilup cognitiv-academic digl affon. Pilver demuossan, aschia CUMMINS (1986, 91), biars resultats da retschercas in connex denter negligentscha dil lungatg-mumma en scola ed in disdir academic (en scola) d'affons da minoritads.

Talas experientschas periodicas dil disdir ein situaziuns discriminontas che pericliteschan buca mo la carriera scolara, mobein che san era donnegiar l'identitad/il maletg da sesez dil pertuccau per in temps cuzzeivel.

Fuormas sminuidas da programs da submersiun vegnan resumadas entras l'expressiun 'programs da transiziun ni da punt'. Quellas fuormas d'instrucziun promovon la cumpetenza el lungatg-mumma mo aschiditg tochen ch'il secund lungatg ei vegnius emprius avunda per saver sorprendere ina funcziun corrispudenta. Il lungatg-mumma surve-scha sco punt (cf. FTHENAKIS 1985, 350).

Per programs da punt san ins per exempel taxar tals programs linguistics che prevesan igl emprem onn da scola aunc in'instrucziun parziala el lungatg-mumma, silsuenter denton ina instrucziun unicatein el secund lungatg.

Finamira da quellas fuormas d'instrucziun ei ina fetg sperta assimilaziun dils affons. Ord quei motiv vegnan tals programs era numnai programs d'assimilaziun (cf. tabella 3.1.5.). Il funs ideologic da quels programs d'instrucziun sa dad ina vart vegnir declaraus cul basegns d'etnocentrissem. En quella ideologia dominescha il patratg dalla predominanza dall'atgna etnia enviers autras. Da l'autra vart vegnan tals programs d'assimilaziun era promovi d'ina vesta structurala e funcziunala enviers problems cun minoritads. Problems socials ed economics

da minoritads vegnan en quella ideologia oravontut vesi sco funcziun dall'inegualitad dallas schanzas muort ils deficits el lungatg ufficial dalla tiara hospitonta. Quels deficits ston vegnir cumpensai aschi spert sco pusseivel.

Fetg savens giogan omisduas vestas in'impurtonta rolla, cu ei ha num realisar programs d'instrucziun per minoritads linguistics sin palancau pedagogic-politic.

SKUTNABB-KANGAS (1988) ei dil meini ch'ei vegni praticau ella gronda part dallas scolas – quei che concerna il lungatg d'instrucziun d'affons da minoritads – ina fuorma pli 'cultivada' ('sophisticated') dalla submersiun, numnadamein la 'Transition':

«A transitional programme is a programme where linguistic minority children with a low-status mother tongue are instructed through the medium of their mother tongue for a few years and where their mother tongue has not intrinsic value, only an instrumental value. It is used only in order for the children to learn the majority language better, and in order to give them some subject matter knowledge while they are learning the majority language. As soon as they can function in the majority language orally, they are transferred to a majority language medium programme. A transitional programme is more sophisticated version of submersion programme, a more 'humane' way of assimilating»

(cf. SKUTNABB-KANGAS 1988, 40).

El ei dil meini che biars stadis, era tals che praticeschan ufficialme in politica pluralistica da minoritads, praticeschien, enstagl d'in'integrasiun cumpleta dalla minoritad ella societad, ina assimilaziun. Minoritads piardien aschia savens l'atgna identitad culturala e surprendien las atgnadads culturalas dalla maioritad.

3.1.3. La scolaziun linguistica:

Lungatg d'instrucziun ni rom d'instrucziun

HAARMANN (1988) distingua en in'empre pass denter ina scolaziun linguistica en fuorma d'in rom d'instrucziun (respectivamein 'Schulfach') ed ina scolaziun linguistica en fuorma d'in lungatg d'instrucziun (resp. 'Unterrichtssprache').

La schanza da spindrar il lungatg dalla minoritad e da sia forza socio-culturala ei pli gronda, sch'ins drova il lungatg dalla minoritad en

fuorma da lungatg d'instrucziun che sch'ins riguarda el en fuorma d'in rom d'instrucziun. Il lungatg en fuorma da lungatg d'instrucziun obtegn era in status pli ault e siu prestige dil lungatg crescha (cf. HAARMANN, 1988, 1669–1670).

En in proxim pass differenziescha el denter ina scolaziun bilingua *cumpensatorica* ed ina *emancipatorica*.

Ina scolaziun *cumpensatorica* ei per HAARMANN «... *die Verwendung der Ethnosprache als Schulsprache lediglich dazu, den Übergang zu einem anderen Kommunikationsmedium (= Sprache der Majoritätsbevölkerung) als hauptsächlichem Unterrichtsmedium zu erleichtern*» (HAARMANN 1988, 1670).

La scolaziun *cumpensatorica* da Haarmann ei identica culs programs d'assimilaziun e lur variantas ch'ei vegni discutadas precedentamein.

3.1.4. *Models d'emancipaziun e da protecziun da lungatg*

Sco alternativa raschuneivla als programs d'instrucziun *cumpensatorics* vesa HAARMANN la scolaziun bilingua *emancipatorica*, «*wo die betreffende Ethnosprache neben einem anderen Unterrichtsmedium über verschiedene Ausbildungsstufen hinweg die sekundäre Sozialisation kanalisiert*» (HAARMANN, 1988, 1670).

Models d'emancipaziun e da protecziun da lungatg han la mira da migliurar la situaziun dalla grupp linguistica ed etnica cun scaffir cundiziuns da basa ch'ei da giustificar socialmein.

Il funs ideologic ei cheu la refusaziun d'assimilaziun ni la fusiun culturala el senn d'in 'melting pot' en favur d'in pluralissem cultural (praticau) e quei schibein sin palancau individual sco era social.

Sin palancau individual – ord la perspectiva da mintg'affon – sto l'instrucziun vegnir planisada aschia che buca mo l'egualitad dallas schanzas da mintg'affon dalla minoritad da prestar il medem en scola ei avon maun, mobein era la schanza da saver sesviluppar sco persuna.

Sil palancau social e pedagogic-politic duein las ideas *emancipatoricas* da promoziun linguistica en scola segirar la participaziun dall'etnia vid 'beins rars' (cf. capetel 2.2.). Plinavon dueian ellas conceder atgnadads culturalas dall'etnia e possibilitar da francar l'identitad etnica.

Ussa mirein nus pia sin la minoritad sco grupp. Ord quella perspectiva san ins constatar che l'extincziun d'in lungatg d'ina minoritad

munta el medem mument era l'extincziun da lur cultura. Cheutras piarda il mund in'ulteriura facetta d'esser human.

Finamira linguistica da talas fuormas d'instrucziun emancipatoricas ei in bilinguisssem funcziunal, q.v.d., ils members da minoritads duein esser habels da duvvar schibein igl empren, sco secund lungatg alter-nontamein, tut tenor situaziun e/ni da saver midar automaticamein lungatg tenor basegns (MACKAY 1968, und OSKAAR 1971, tenor FTHENAKIS et al. 1985, 16).

3.1.5. Il rom temporal per il lungatg dalla minoritad

Davart il rom temporal, il qual duei vegnir impundius ella promoziun da lungatgs da minoritads en scola – senza stuer quintar cun disadvantages – sa la scienza d'ozildi dir suandont:⁷

- Minoritads cun lungatg-mumma periclitau han en mintga cass da basegns dad ina promoziun el sistem d'educaziun.
- Ils resultats dallas studias en Finlandia e Suezia han demussau ch'il fatg d'entscheiver fetg baul culla promoziun (il meglier gia avon l'entschatta dil temps da scola) porta gronds avantatgs per il svilup dalla cumpetenzza linguistica.
- La promoziun dil lungatg-mumma duess succeder – senz'inter-rupziun – denter il temps da scoletta ed il temps da scola. Ins duei en mintga cass possibilitar tochen ella vegliadetgna da 9–10 onns ina promoziun intensiva dil lungatg-mumma. Q.v.d. tochen en quella vegliadetgna duei il lungatg-mumma haver ina surpeisa.
- Era sil scalem secundar duei la part dall'instrucziun el lungatg-mumma buca sutpassar il cunfin da 30% dil temps d'instrucziun.

⁷ Jeu sebasel cunzun sin las retschercas da SKUTNABB-KANGAS e TOUKOMAA (d.a. 1976, 1977, 1988).

Denton ston ins risguardar, sco FISHMAN (1976a) puntuescha, ina relaziun equilibrada denter promoziun digl'emprems e dil secund lungatg. Dad ina vart duei il lungatg-mumma, sco gia allegau sura, vegnir promovius (vinavon), e da l'autra vart astga quella promoziun buca purtar disavantatgs als affons da minoritads en quels secturs, nua ch'els ston concurrenzar cun la maioritad. Aschia per exempel els roms dil lungatg dalla maioritad ni d'examen per scolars che meinan vinavon e che ston vegnir dumignai el lungatg dalla maioritad. Q.v.d., entras la promoziun dil lungatg-mumma astg'ins buca impedir als affons dallas minoritads da contonscher la qualificaziun necessarias.

Sco tiels models d'enrihida dat ei era tiels models da submersiun, transiziun e d'emancipaziun las pli differentas variaziuns. Sco il program vesa mintgamai ora, tgei relaziun ch'exista denter emprems e secund lungatg sin tgei scalem, con temps che vegn impundiu sin tgei scalem per tgei lungatg, dependa dallas cundiziuns fundamentalas structuralas e culturalas che regian, ed ei la finala ina decisiun politica-educativa.

TUOKAMAA & SKUTNABB-KANGAS (1977) han, sin basa da lur liunga activitad ella scienza, mess ensemen ina survesta dils pli impurtants programs d'instrucziun bilings. Ella duei survir sco resumaziun da quei alineas.

Las pli biaras fuormas d'instrucziun che vegnan duvradas ella pratica schain enzanua denter ils treis models presentai. Quellas fuormas ein savens buca vegnidasscaffidas pervia da resultats da retschercas scientificas, mobein per consequenza da decisiuns politicas. Quellas decisiuns eran puspei influenzadas dallas cundiziuns fundamentalas structuralas e culturalas existentas. Ei setracta pia da quels facturs socio-historics, culturalas, economics e politics che procuran per certas fuormas d'instrucziun bilingua (cf. POULSTON 1978).

Bereicherungsmodell Bereicherung	Übergangsmodell Assimilation	Emanzipationsmodell Aufrechterhaltung
Immersions-Programm additiver Bilingualismus	Submersions-Programm subtraktiver Bilingualismus (Semilingualismus)	Sprach-Schutz-Programm funktionaler Bilingualismus
Linguistische Mehrheit Hoher Status der Muttersprache	Linguistische Minderheit Nidriger Status der Muttersprache	Linguistische Minderheit Unterricht in L1 verleiht L1 Status

Oft Eltern der Mittel- oder Oberschicht	Eltern der Arbeiterschicht	Eltern der Arbeiterschicht
Programm ist freiwillig, hohe Motivation	Keine Alternativen, niedrige Motivation	Programm ist freiwillig, hohe Motivation
L2 ist keine Bedrohung von L1	L2 ist Bedrohung für L1	L2 ist keine Bedrohung für L1
Bilinguale Lehrer (sprechen im Unterricht nur L2, aber verstehen L1)	Monolinguale Lehrer (L2), verstehen L1 nicht	Bilinguale Lehrer (sprechen im Unterricht nur L1, aber verstehen L2)
Kinder monolingual in L1	L1- und L2-Kinder wahllos gemischt	Kinder monolingual in L1 (oder L1-dominante Bilinguale)
Erfolg in L2 wird nur mit anderen L1-Sprechenden verglichen	Erfolg in L2 wird verglichen mit Kindern derselben Klasse, für die L2 Muttersprache ist	Erfolg in L2 wird nur mit anderen L1-Sprechenden verglichen
Kein Hilfsunterricht in L2	Kompensatorischer Hilfsunterricht in L2 für L1-Sprecher	Kein Hilfsunterricht in L2 (regulärer Fremdsprachenunterricht in L2 für die ganze Klasse)
Niemand wird für mangelnde Kenntnisse in L2 stigmatisiert	L1-Schüler werden herausgenommen und für mangelnde Kenntnisse in L2 stigmatisiert	Niemand wird für mangelnde Kenntnisse in L2 stigmatisiert
Eltern sind einbezogen, oft als Initiatoren des Programms	Eltern sind passiv wegen Sprachschwierigkeiten, oft in Opposition zum Programm	Eltern sind einbezogen, oft als Initiatoren des Programms
Kinder schämen sich nicht für L1	Kinder schämen sich für L1 und sind nicht bereit, sie zu lernen	Kinder schämen sich für L1 und sind nicht bereit, sie zu lernen
Hohe Lehrererwartungen Hohes Selbstbewusstsein	Niedrige Lehrererwartungen Selbstbewusstsein und Selbstakzeptierung sind gering	Hohe Lehrererwartungen Hohes Selbstbewusstsein positives Selbstkonzept
Positive bilinguale Identität	Identitätskonflikte und Wurzellosigkeit	Positive bilinguale Identität
Möglichkeiten für positive kognitive Auswirkungen	Risiko negativer kognitiver Auswirkungen	Möglichkeiten für positive kognitive Auswirkungen
Möglichkeiten für gute Schulleistung	Risiko schlechter Schulleistung	Möglichkeiten für gute Schulleistung

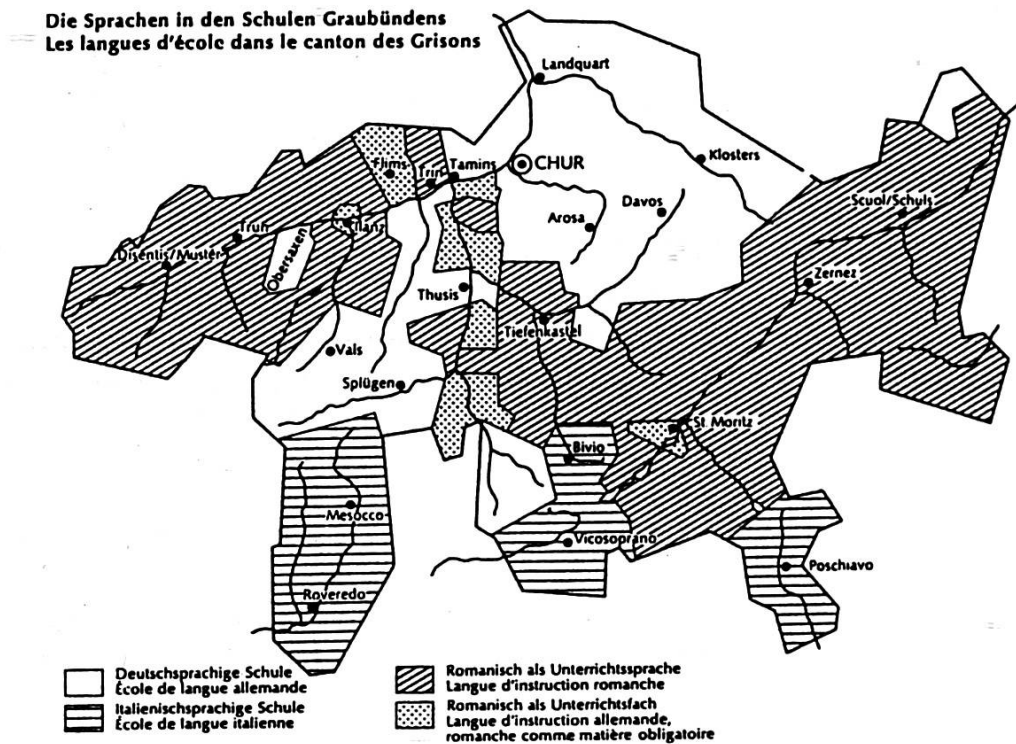
Illustraziun 3.1.5.: Survesta dils models principals d'instrucziun bilinguala (tenor TOUKOMAA & KANGAS 1977)

Era el Grischun, respectivmein ella Romontschia, han differentas cundizuns culturalas, socialas, economicas e politicas menau allas structuras scolasticas existentas.

El capetel che suonda less jeu entrar silla situaziun da models da scola (romontschs) dil Grischun ed empruar dad ordinar quels tips da scola als models internaziunals gestamein presentai.

3.1.6. *Ils lungatgs ellas scolas dil Grischun*

In'impresiun generala dil diever da lungatgs ellas scolas dil Grischun san ins survegnir ord la carta⁸ cheusut. Sco ins vesa, dat ei el Grischun quater different tips da scola.

Illustraziun 3.1.6.: *Ils lungatgs ellas scolas dil Grischun*
(tenor KRISTOL, 1989, 825).

⁸ Tenor KRISTOL era la carta surprida da DI LUZIO (1977) cun in'excepciun era valeivla 1989. La vischnaunca Bravuogn, ella vallada dall'Alvra, ha midau il lungatg d'instrucziun 1984. Enstagl per romontsch instruesch'ins per tudestg.

Ellas valladas dil Grischun dil sid vala il talian sco lungatg d'instrucziun. Ella Val Müstair, en grondas parts dall'Engiadina, en Surselva ed el Surmir vegn dau scola els differents idioms romontschs. Tenor Deplazes (1991) han aunc 82 vischnauncas dil Grischun cun ca. 5000 scolars quei tip da scola.

En entginas vischnauncas sco Glion, S. Murezi, Razén, Ziraun, Domat, Andeer, Lai e.p.a. ei l'instrucziun tudestga, ei vegn denton fatg amogna il romontsch sco rom d'instrucziun. Ei setracta da scolas cun ca. 2000 scolars (DEPLAZES, 24ss.). El rest digl intschess cantunal ei l'instrucziun tudestga.

3.1.6.1. *Ils lungatgs d'instrucziun ellas vischnauncas dil Grischun*

Da principi san ins distinguer ella Surselva – sco pigl entir territori romontsch dil Grischun – dus tips da scola:

- Scolas cul romontsch sco lungatg d'instrucziun
- Scolas cun instrucziun tudestga e romontsch sco rom d'instrucziun

Dallas vischnauncas dalla Surselva e dil Plaun che s'audan tradiziunalmein tiel territori romontsch, han – tenor las indicaziuns digl inspektor da scola dalla Surselva – suandontas vischnauncas ina scola cul romontsch sco lungatg d'instrucziun (RLI) ed ina scola cul romontsch sco rom d'instrucziun (RRI):

Liug da scola	Scalems da scola (Prim./Sec./Real)	Diember scolars (1992/93)	Tip da scola (RLI/RRI)	Priu part alla retscherca
Andiast	Prim	15	RLI	
Breil	Prim.	52	RLI	
Breil/Dardin	Prim.	8	RLI	
Breil/Danis	Prim./Sec./Real.	81	RLI	x
Castrisch	Prim	32	RLI	
Cuschnaus/Morissen	Prim./Real.	64	RLI	
Degen	Prim.	21	RLI	
Duvin	Prim.	14	RLI	
Falera	Prim.	42	RLI	
Flond	Prim.	8	RLI	
Glion/Ilanz (Stadt)	Prim.	174	RRI	x
Ilanz (Schulverband)	Real./Sec.	142	RRI	x

Surcuolm	Prim.	17	RLI	
Laax	Prim./Real./Sec.	144	RLI	x
Lumbrein	Prim.	40	RLI	
Disentis/Mustér	Prim./Real./Sec.	201	RLI	x
Mustér (Segnas)	Prim.	22	RLI	
Curaglia/Medel	Prim.	23	RLI	
Pitasch	Prim.	10	RLI	
Rueun	Prim.	40	RLI	x
Rueun (Schulverband)	Real./Sec.	25	RLI	x
Ruschein/Ladir	Prim.	44	RLI	
Sagogn	Prim.	59	RLI	
Schlans	Prim.	8	RLI	
Schluein	Prim.	26	RLI	
Sevgein/Riein	Prim.	26	RLI	
Sumvitg/Cumpadials	Prim./Real./Sec.	71	RLI	x
Rabius/Surrein	Prim.	60	RLI	x
Trun	Prim./Real./Sec.	120	RLI	x
Tujetsch/Sedrun	Prim./Real./Sec.	142	RLI	x
Tujetsch/Rueras	Prim.	21	RLI	
Uors (Suraua)	Prim.	27	RLI	
Vella/Sec. Lumnezia	Prim./Sec.	85	RLI	x
Vignogn	Prim.	24	RLI	
Vrin	Prim./Real.	36	RLI	
Vuorz/Waltensburg	Prim.	28	RLI	

Tab. 3.1.6.1.: Vischnaucas (da scola), lur scalems e tips da scola per il territori tradiziunal romontsch egl inspectorat dalla Surselva (Stan: Onn da scola 1992/93).

Duront igl onn da scola 1992/93 ein 2178 scolars e scolaras i a scola egl intschess digl 'inspectorat dalla Surselva'. Da quels scolars han 1636 visitau ina scola cul romontsch sco lungatg d'instrucziun, 316 ina scola cul tudestg sco lungatg d'instrucziun (Glion) ed in'instrucziun da romontsch da duas uras ad jamna, 216 han frequentau ina scola tudestga en in territori (tradizionalmein) buca romontsch (Sursaisa, Val).⁹

⁹ Ella tabella ein classas pintgas e scolars e scolaras da scolas da pedagogia curativa buca respectai. En tut han 40 affons digl inspectorat dalla Surselva visitau talas scolas.

El district dil Plaun ha – dallas vischnauncas cun ina tradiziun romontscha – mo Panaduz ina scola diltuttatfatg tudestga. Las vischnauncas Domat, Razén e Flem possedan scolas cun romontsch sco rom d'instrucziun. Sulettamein Trin dispona d'ina scola ch'ins sa prender per ina scola da tip RLI.

Liug da scola	Scalems da scola (Prim./Sec./Real)	Diember scolars (1992/93)	Tip da scola (RLI/RRI)	Priu part alla retscherca
Domat/Ems	Prim./Real./Sec.	727	RRI	x
Flem/Flims	Prim.	195	RRI	
Rhazüns/Razén	Prim.	102	RRI	
Trin	Prim./Real.	89	RLI	

Tab. 3.6.1.1b.: Vischnauncas (da scola), lur scalems, cefras da scolars e tips da scola per il territori tradiziunal romontsch el 'district dil Plaun' (Stan: Onn da scola 1992/93).

Present'ins la tabella da sura a moda grafica, lu seresulta suandont maletg:

Illustraziun 3.1.6.1.: Vischnauncas cul sursilvan sco lungatg ni rom d'instrucziun (Stan: 1992/93. Versiun (currigida!) tenor BILLIGMEIER, 1983, 382s.).¹⁰

¹⁰ Ella survesta da BILLIGMEIER (1983) dalla 'Scola Fundamentala (Grundschule) in Graubünden' ei menziunau in tip da scola ch'ei aschia buc d'anflar egl intschess cul sursilvan sco lungatg d'instrucziun. Aschia dueian per exempel las vischnauncas da

3.1.6.2. *Romontsch ellas scolas romontschas*

Il plan d'instrucziun dil cantun Grischun prescriba pigl empren tip da scola sin scalem primar (1.-6. classa): «En las scolas romontschas vegn da principi instruiu en tut ils roms en lungatg romontsch, cun excepziun dil rom 'tudestg'» (mira: Plan d'instrucziun per las scolas primaras dil cantun Grischun, 1984).

Dall'emprema tochen e cun la tiarza classa primara vegn instruiu mo per romontsch. Naven dalla quarta classa vegn introduciu il rom 'tudestg' cun 4 lecziuns ad jamna. Ella tschunavla e sisavla classa primara drovan ins dallas pressapauc 30 lecziuns ad jamna 5-6 uras per il rom 'tudestg'.

Sin scalem real e secundar vegn il tudestg lungatg d'instrucziun. Sulettamein il romontsch – e dapi in pèr onns era la biologia – vegnan dadas per romontsch. Deviazziuns da quella varianta la pli usitada ein – sco igl exempel Trin muossa – denton pusseivlas.

Ellas scolas professiunalas, mercantilas e medias vegn l'instrucziun da romontsch promovida pli fetg dapi entgins onns. L'instrucziun da romontsch dallas scolas medias e professiunalas grischunas ei per Romontschs obligatoria (2-3 uras ad jamna) e dapi 1983 ei il romontsch era rom da maturitad.

Aschiditg sco ils examens da recepziun resp. finals da quellas scolas ston vegnir fatgs per tudestg ed aschiditg che la purschida da specificas scolas dil rom romontschas vegn buca engrondida pli fetg, vesa la realitad dallas scolas romontschas (nolens volens) vinavon ora aschia sco

Flem e Trin duvran ina fuorma d'instrucziun che prevesa il tudestg sper l'instrucziun da romontsch. Facticamein ha Flem s'udiu tochen igl onn da scola 1993/94 tier las vischnauncas tudestgas cun in'instrucziun da romontsch da 2 uras ad jamna. La vischnaunca da Trin enconuscha in'instrucziun puramein romontscha tochen ella 5avla classa. Plinavon s'audan tenor BILLIGMEIER il Tujetsch e la Val Medel tier las vischnauncas tudestgas cun in'instrucziun da duas uras romontsch ad jamna. Quellas duas vischnauncas han denton mai possedi ni possedan ina tala fuorma d'instrucziun. Medel e Tujetsch han tochen sil di dad oz ina scola romontscha dil tip RLI.

D.a. ei la carta da BILLIGMEIER era vegnida surprida 1989 el 'Lexikon der romanischen Linguistik', tom 3, da HOLTUS et al. senza ina solia critica.

quei ch'igl anteriur secretari dalla Lia rumantscha H. SPESCHA ha formulau: «*Die Wirklichkeit des Schulalltags zeigt nun aber leider, dass der muttersprachliche Unterricht vor allem ab der 4. Klasse arg vernachlässigt wird und dies in der Regel zugunsten des Deutschunterrichts*» (SPESCHA 1974, 112).

Lein analisar il tip da scola romontsch, dil qual jeu haiel gest discurriu: Malgrad la critica gest menziunada vesein nus, ch'il romontsch sco lungatg d'instrucziun vegn duvraus relativ intensiv ella scola primara, perfin lu, sch'ei vegness instruiu facticamein pli pauc che quei ch'igl ei prescret el plan d'instrucziun:

- Dalla 1. alla 3. classa primara vegn instruiu praticamein mo per romontsch.¹¹ (Igl ei da risguardar, ch'era las scolettas da vischnauncas romontschas vegnan menadas per romontsch.)
- Dalla 4. alla 6. classa primara vegn instruiu 70–80% per romontsch.
- Sin scalem real resp. secundar, pia dalla 7. alla 9. classa, vegn instruiu rodund 10–25% per romontsch, il rest dil temps vegn instruiu per tudestg.

Lein ussa empruar da classificar il tip da scola (RLI) el model da TOUKOMAA & SKUTNABB-KANGAS, dil qual jeu hai discurriu avon, constatein nus ch'el presenta ina fuorma d'in 'model d'emancipaziun' per scolars cun romontsch sco emprem lungatg, e che sa vegnir taxaus per scolars da lieunga tudestga sco ina varianta dil 'model d'enrihida'. En omisdus cass duess pia ina correctura dalla cumpetenza el romontsch esser garantida.

Cun risguard a mia emprova da controlla che secumpona da scolars dalla 6. classa primara e dalla 3. secundara, ed il fatg che jeu hai descret sisu, san ins formular la suandonta hipotesa:

¹¹ Affons da lieunga tudestga han relativamein lev, cunquei ch'els san s'exprimer per tudestg, perquei ch'ils scolasts ein bilings ed era lur conscolars romontschs capechan ni perfin tschontschan tudestg (principalmein dialect tudestg). Pli problematica ei la situaziun per affons dad auters lungatgs. En biaras vischnauncas vegn offeriu ina instrucziun da promoziun ad els (ca. duas uras ad jamna), il pli savens denton da scolasts che damognan buca ils lungatgs da quels affons digl exterior.

H3: Scolars dalla 3. secundaria en scolas romontschas possedan en romontsch ina cumpetenzza linguistica signifificantamein pli gronda che scolars dalla 6. classa en scolas romontschas (H3 ei vegnida confirmada claramain: cf. Annalas 1996)

3.1.6.3. Romontsch en scolas tudestgas

Quei tip da scola (RRI) drova il romontsch sco rom d'instrucziun e buca sco lungatg d'instrucziun.

La varianta che vegn duvrada il pli savens, ei leu in'instrucziun da romontsch jamnila da 2 uras, partida si en dus nivels da prestaziun, nua che la classa dil nivo pli ault consista per ordinari da scolars che han romontsch sco lungatg-mumma.¹²

Il plan d'instrucziun dil cantun Grischun prevesa per vischnaucas cun ina scola elementara tudestga partenent l'instrucziun da romontsch: «Las uras d'instrucziun jamnilas vegnan fixadas sin 2 tochen 3 lecziuns» (mira igl urari dil plan d'instrucziun dil cantun Grischun 1984).¹³

Quei model d'instrucziun vegn duvraus principalmein en vischnaucas ch'eran pli baul romontschas. El decuors dils davos decennis, buca il davos entras 'midadas structuralas dil contuorn social' (OSSWALD, 1988, 49),¹⁴ ein ellas vegnidas per gronda part tudestgas. Ellas schain, cun excepziun da Glion, ella periferia dil territori da tschep sursilvan (mira grafica 6.7).

Duront igl onn da scola 1992/93 era quei sper Glion, che jeu hai gia numnau, mo pli las vischnaucas da Flem, Domat e Razén.

Empruein nus da classificar quei tip da scola el 'model da tips da scola' da TOUKOMAA & SKUTNABB-KANGAS, sche sto el vegnir vesius – per scolars romontschs – sco ina sort 'program da submersiun'.

Conform allas preponderaziuns teoreticas san ins supponer che mo rodund 2 lecziuns da romontsch ad jamna vegnan buca a tonscher per

¹² Quels scolars che han ina cumpetenzza da romontsch pli aulta, han priu part da nossa retscherca.

¹³ Il niev plan d'instrucziun che vala naven digl onn da scola 1992/93, preveda aunc duas lecziuns da romontsch ad jamna per las scolas primaras tudestgas).

¹⁴ Quellas midadas da structura ein naturalmein buca mo restrinschidas sin las vischnaucas tudestgas, mobein valan pigl entir Grischun cf. cap. 2.4.).

- a) haver ella 6. classa il medem nivel sco scolars da scolas romontschas e
- b) contonscher in augment considerabel dalla prestaziun linguistica tochen alla fin dalla 3. secundara.

Formulein nus hipotesas, selai dir il suandont:

- H4: Gia ella 6. classa ei la cumpetenzza linguistica en romontsch tier scolars da scolas romontschas significontamein pli aulta che tier scolars dalla 6. classa da scolas tudestgas (confirmada).
- H5: Scolars dalla 3. secundara da scolas romontschas possedan en romontsch ina cumpetenzza linguistica significontamein pli aulta che scolars dalla 3. secundara da scolas tudestgas (confirmada).
- H6: La cumpetenzza linguistica en romontsch ei tier scolars dalla 3. secundara da scolas tudestgas buca significontamein pli aulta che la cumpetenzza linguistica da scolars dalla 6. classa da scolas tudestgas (buca confirmada).

Per controllar, sche las classas dil medem tip da scola sedifferenzieschan ina da l'otra – quei che duess atgnamein buca esser il cass, premiss ch'il tip d'instrucziun ei la pli impurtonta variabla per las differenzas ch'ei da spitgar – san ins aschuntar suandontas hipotesas:

- HA1: Las otg 6. classas dallas scolas romontschas sedifferenzieschan buca significontamein ina da l'otra en lur nivel da cumpetenzza linguistica (confirmada).
- HA2: Las otg 3. secundaras dallas scolas romontschas sedifferenzieschan buca significontamein ina da l'otra en lur nivel da cumpetenzza linguistica (tendenzialmein confirmada).
- HA3: Las duas 6. classas dallas scolas tudestgas sedifferenzieschan buca significontamein ina da l'otra en lur nivel da cumpetenzza linguistica (confirmada).
- HA4: Las duas 3. secundaras dallas scolas tudestgas sedifferenzieschan buca significontamein ina da l'otra en lur nivo da cumpetenzza linguistica (buca confirmada).

Partend dallas preponderaziuns ch'il lungatg d'instrucziun resp. il tip das scola ei bein il factur decisiv pil svilup dalla cumpetenzza linguistica

cognitiv-academica, stuessen tuttas quater hipotesas aschuntadas vegnidas affirmadas dalla evaluaziun statistica dallas datas. Jeu supponel che las hipotesas nulla (H_0 che jeu hai formulau cheu), ston buca vegnir midadas. (La probabladad d'errur ei en quei cass relativamein aulta.)

Aunc ina remarca tier HA4: Igl ei pusseivel che la vischnaunca da Glion sedifferenziescha significontamein dalla vischnaunca da Domat, perquei che la scola secundara da Glion ei era ina scola regiunala, q.v.d., cheu van era scolars ella secundara che han absolviu ils emprems sis onns da scola en vischnauncas cun scolas primaras romontschas.

3.2. Qualitad dall'instrucziun linguistica

La qualitad dall'instrucziun semanifestescha a moda differenta. D'ina vart sa la qualitad dall'instrucziun linguistica concernent il success d'emprender esser manegiada.

Sch'il scolar fa p.ex. l'experiencescha che las prestaziuns ell'instrucziun dil lungatg-mumma han buca la medema peisa sco forsa prestaziuns ella matematica ni en auters roms, lu sa quei influenzer il scolar aschi lunsch ch'el reducescha en quel il temps d'emprender. L'instrucziun dil lungatg-mumma vegn negligida, perquei ch'il secuntener dil scolast renda veseivels al scolar il pign prestige dil rom.

Quei sebase denton fetg savens buca sin ina nauscha intenziun da vart dil scolast, mobein bia pli savens sin ina pressiun structurala, alla quala ils scolasts ein suttamess en fuorma da pretensiuns d'examen en scolas continuontas sco scolas professionalas, gimnasis, universitads, e.a.v. Ord la perspectiva che la cumpetenzza el lungatg dalla minoritad ei savens (sil pli tard) sin quels scalems irrelevantas, ei il secuntener da biars scolasts diltuttafatg capeivels.

Da l'autra vart sa la qualitad dall'instrucziun era vegnir contemplada sut igl aspect dil clima d'instrucziun.

Cheu va ei per damondas pertuccont la tenuta dil scolast enviers il lungatg dalla minoritad resp. enviers ils affons dad ina minoritad. Ei quella tenuta influenzada da pregiudezis negativs, lu vegn l'instrucziun linguistica ualvess a purtar fretg.

Igl ei perquei impurtont, ch'il scolast seigi habels da crear in clima liber da temas, el qual affons da minoritads linguisticas ed etnicas vegnan pri serius, e nua che 'eveniments da success' ein pusseivels.

Tals ein numnadamein impurtonts per baghegiar si ina fidonza en sesez (cf. FTHENAKIS et al. 1985, 261)

3.3. Qualificaziun dils scolasts

Sco gia menziunau sisu dependa la qualitat dall'instrucziun linguistica principalmein dalla persuna che instruescha.

En emprema lingia duess in scolast buca mo disponer da bunas enconuschentschas el lungatg dalla maioritad, mobein era el lungatg dalla minoritad. Damai ch'il lungatg ei tier minoritads ina centrala grondezia d'identificaziun, eis ei d'avantatg, sch'il scolast ei dalla medema derivonza sco ses scolars, ni dispona silmeins da enconuschentschas profundas digl entir funs etnic:

«Auch die Bestätigung der Identität des Kindes kann kaum ohne den ethnischen Erzieher oder Lehrer erfolgen, und im Hinblick auf die 'Kulturinterferenz' im unterricht sind ethnische Lehrer und Erzieher die sinnvollste Lösung» (cf. FTHENAKIS et al. 1985, 262).¹⁵

Ella realitad eis ei denton savens aschia, ch'ils daners necessaris mauncan per engaschar ni per scolar scolasts (qualificai). Normalmein exista per in scolast gnanc la pusseivladad da sescolar el lungatg-mumma dad affons da minoritads.

En quei sector (sco era en auters) sesanflan ils Romontschs en ina situaziun pli favoreivla che biaras autras minoritads linguisticas. Aschia dat ei ton in seminari romontsch per mussadras da scoletta sco era mintgamai ina partiziun romontscha els seminaris da scolasts. Era sin scalem universitar san ins studegiar romontsch sco rom da diplom, schegie ch'igl ei pusseivel d'optimar aunc beinenqual caussa.

Ad in problem, cul qual era nus Romontschs havein da batter pli e pli fetg, fan SEGUAIN e MACKEY (1986, 111) attents en *Education et bi-*

¹⁵ Cura che jeu hai instruiu duront igl onn da scola 92/93 romontsch e tudestg per affons digl exteriur en miu vitg nativ Laax, hai jeu sez fatg l'experientscha, con nuncunten-teivel ch'igl ei stau per scolast e scolars che jeu dumignavel buca lur lungatg-mumma (serbocroat e portughes) e che jeu enconuschevel era strusch lur funs cultural.

linguisme. Numnadamein alla constataziun che programs da sustegn pil lungatg 'minoritar' ch'ei savens (veramein) manegiai bein, disdeschan, perquei ch'ins anfla memia pauc glied cumpetenta ch'ei pronta da sorprendere in tal pensum ni che fuss pronta da far ina scolaziun corrispuondenta: «*Mais le problème se pose quand au niveau étatique territorial ou local, il n'existe pas le nombre nécessaire de professeurs compétents dans une des langues en général ou pour des disciplines déterminées. Cela se produit assez fréquemment dans nombre de situations et de pays, et constitue un vrai goulot d'étranglement pour beaucoup de systèmes d'éducation bilingue.*»¹⁶

3.4. Qualitad dils mieds d'instrucziun

Schegie che FTHENAKIS et al. (1985, 257) vesan en lur survesta dad impurtontas grondezias d'influenza per la cumpetenza linguistica igl aspect dils mieds d'instrucziun plitost sco aspect secundar, less jeu tuttina menziunar el cuort, perquei ch'ins vesa vid quella variabla diltut-tafatg concret, cun tgei problems d'instrucziun che minoritads ston sedar giu di per di.

Il Departament d'educaziun dil cantun Grischun sto schar stampar mintga niev mied d'instrucziun en buca meins che siat lungatgs resp. idioms: per tudestg, talian, sursilvan, sutsilvan, surmiran, putèr e vallader, e quei per ina populaziun totala da rodund 170'000 habitonts. Insa s'imaginar, con cara che mintga nova ediziun vegn entras quei.

Quei ha vastas consequenzas. Ei munta inagada, che la paletta da mieds d'instrucziun ei bia pli pintga che en cantuns dalla Svizra cun in sulet lungatg d'instrucziun. Dil reminent vegn in mied d'instrucziun introducius buca remplazzaus aschi spert entras ina nova ediziun. Aschia «*muss der dünnbesiedelte Bergkanton eine Leistung erbringen, die weltweit vermutlich einmalig dasteht*» (CATRINA, 1983, 135.).

Tgei consequenzas ha quei fatg per la frequenza d'applicaziun e per la motivaziun da luvrar culs mieds d'instrucziun el rom romontsch? A quella damonda ein CATHOMAS e CARIGIET (1993) sededica el rom dad ina lavur da seminari empirica.

¹⁶ Gest ord quei motiv ei p.ex. l'instrucziun da romontsch ella vischnaunca da Flem pigl onn da scola 1993/94 curdada.

Sch'ins recapitulescha selai dir che la gronda part dils varga 200 scolars, ch'ein separticipai alla retscherca, han manegiau ch'ils pli biars mieds d'instrucziun seigien plitost demotivonts. Lunschora il meglier pareri han tals mieds d'instrucziun survegni, ch'ein vegni introduci pér el decuors dils davos tschun onns.

Era la gronda part dils scolasts e dallas scolastas ein buca sedemussai fetg motivai da luvrar culs mieds d'instrucziun che stattan a disposiziun. Malgrad lur antiquadad dattan els scola cun quels ni ch'els elaboreschan agens mieds d'instrucziun actuals per restar à jour. Quei prentenda denton in'enorma investiziun da temps. Bunamein tut ils 19 scolasts ch'ein separticipai a quella retscherca, han indicau ch'els hagian concepiu material d'instrucziun enstagl dils mieds d'instrucziun obligatoris. Quei che muossa ch'enzatgei constat buca sil sector da mieds d'instrucziun (cf. CARIGIET e CATHOMAS 1993, 39).

Per mitigar quels deficits han ils auturs proponiu da crear in center didactic romontsch resp. ina buorsa da brattar ora mieds d'instrucziun, nua ch'ils agens mieds d'instrucziun san vegnir exponi. Il material d'instrucziun, ch'ei vegnius elaboraus dad auters scolasts, savess secapescha era vegnir empristaus (cf. CARIGIET e CATHOMAS 1993, 40).

Daferton ei quella idea era vegnida realisada. Al 'di da romontsch 1996', in di da perfecziun e scuntrada per scolasts romontschs che CATHOMAS e CARIGIET han organisau e menau atras, ei ton ina Conferenza generala romontscha dalla Surselva (CGrS) vegnida fundada, sco quei ch'era in pign 'center didactic' cun rodund 900 lavurs da scolasts indigens ei vegnius inauguraus en la scola mercantila a Glion.¹⁷

4. Cundiziuns da basa intrinsicas

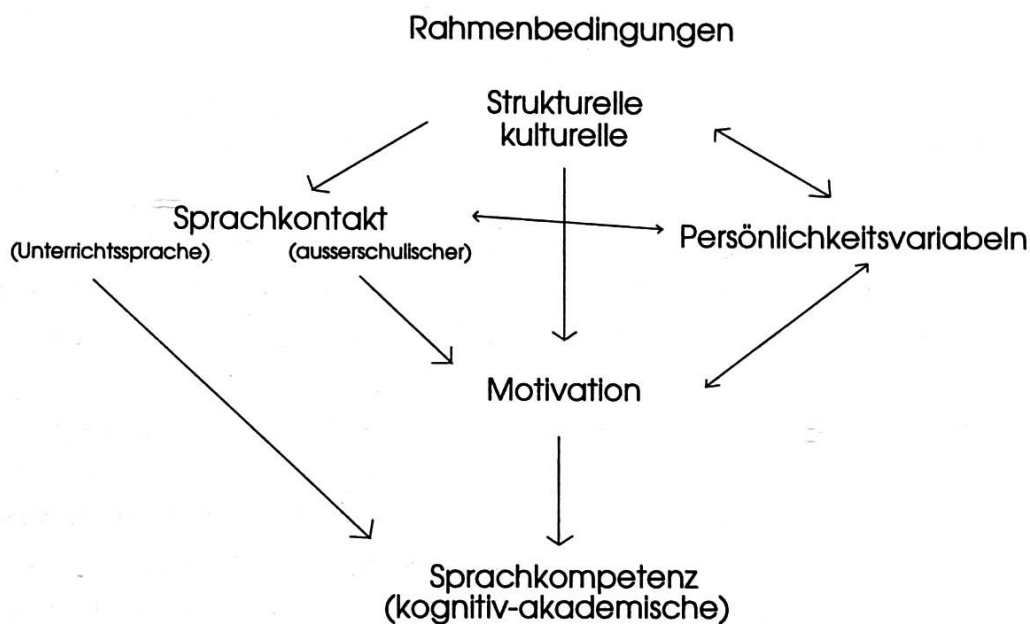
En quei capetel fetg jeu il pass dallas variablas (Einflussgrössen) structuralas e culturalas –, las qualas semanifesteschan d.a. entras la fuorma dall'instrucziun da lungatg dada, – tier las cundiziuns da basa intrinsicas. Ellas influenzeschan puspei la cumpetenzza linguistica. Quei pass munta ina midada dad in sector che pertuccava plitost fenomens dalla societad tier in sector plitost individual e psicologic (cf. FTHENAKIS 1985, 267).

¹⁷ La Confedernza generala ladina (GCL) che consista da scolasts ord l'Engiadina, poseda medemamein ina rimnada da mieds d'instrucziun che sesanfla a Zernez.

El center dalla discussiun stattan ussa las variablas persunalas sco la motivaziun, tenutas en viers il lungatg dalla minoritad, il maletg da sesez dallas minoritads, mo era damondas pertuccont l'intelligenza linguistica.

4. 1. La motivaziun d'emprender il lungatg d'ina minoritad

La motivaziun vesel jeu – sco ins sa deducir ord il model che sut – sco variabla ch'intervegn denter cundiziuns da basa structuralas-culturalas e cumpetenzza linguistica scolastica.

Illustraziun 4.1.: La motivaziun sco variabla ch'intervegn denter cundiziuns da basa e cumpetenzza linguistica

Buc emblidar astg'ins che la motivaziun d'emprender in lungatg vegn influenzada per gronda part – denton buca mo – da quellas cundiziuns 'exteriuras'.

Era sche jeu representel en questa lavur plitost ina vesta sociologica dil svilup dalla cumpetenzza linguistica, munta quei buc ch'era facturs sco talent linguistic, intelligenza, aviartadad (Intro- ed extroaviartadad) e.a.v. san influenzar la motivaziun d'emprender in lungatg.

Jeu sun perschuadius ch'igl individi sa semidar el ravugl social, el qual el viva ed el qual el pratescha in'interacziun d'ina ni l'otra fuorma. Aschia ein las ramas, dallas qualas jeu tschontschel en quella lavur, buca staticas e nunmoviblas, mobein ramas flexiblas e dinamicas che

san vegnir definidas – silmeins per part – danovamein digl individi pertuccau ni dalla gruppada involucada.

En in empren pass vegn jeu a definir cuortamein l'expressiun 'motivaziun'. Silsunter less jeu dilucidar la vesta che GARDNER, LAMBERT et al. han dall'expressiun numnada. Sin basa da quella vesta vegn jeu a deducir hipotesas partenent l'influenza dalla motivaziun silla cumpetenza linguistica scolastica e sil contact linguistic ordeifer la scola.

4.1.1. Definiziuns da motivaziun

GAGE & BERLINER (1996, 337) fan attents ch'il tiern 'motivaziun' se presenta fetg diffus, cunquei ch'el vegn savens cumbinaus cun autras expressiuns sco 'tenuta', 'interess', 'basegns' e 'valur' ni schizun duvraus sco sinonim.

Ils auturs numnai defineschan: «*Motivation ist also das, was einem Menschen die Energie zu seinem Tun verleiht und die Ausrichtung seiner Tätigkeit bestimmt. So wird Motivation manchmal auch mit dem Motor und dem Lenkrad eines Automobils verglichen. Energie und Ausrichtung bilden das Zentrum des Konzepts*» (GAGE & BERLINER 1996, 337).

«*Motivation ist der Wille und die Bereitschaft, ein Ziel anzugehen.*» Aschia tuna la definiziun da WODE. Plinavon scriva el: La motivaziun «*ist eng verbunden mit der Einstellung gegenüber den Zielen, z. B. ob man diese aus reinen Nützlichkeitsbetrachtungen und trotz anderer Vorurteile anstrebt oder ob man einfach Spass an einer Leistung hat*» (WODE, 1988, 297–298).

En rom da quella lavur interessescha mei l'influenza che la motivaziun resp. la tenuta sa haver visavi igl imprendder il lungatg.

Perquei intent sebasel jeu oravontut sillas retschercas da GARDNER, LAMBERT et al. (1972, 1986). Els han franc elaborau il pli renomau concept da motivaziun pigl acquist d'in lungatg.

4.2. La differenziaziun tenor Gardner, Lambert et al. denter motivaziun 'integrativa' ed 'instrumentala' d'emprender in lungatg

En lur concept social-psicologic dalla motivaziun d'emprender in secund lungatg ha la gruppada da scienziats canades entuorn GARDNER e LAM-

BERT intercuriu la damonda, daco ch'ins empren in lungatg en ina societad bilinguala.

Ins presenta a students da lieunga englesa quater items che cuntengan quater motivs probabels d'emprender franzos:

«I am studying French because:

- a) I think it will some day be useful in getting a good job.
 - b) I think it will help me to better understand French people and way of life.
 - c) It will allow me to meet and converse with more and varied people
 - d) A knowledge of two languages will make me better-educated person»
- (GARDNER 1985, 182).

Ils students han giu il pensum d'enumerar ils items tenor agen manegiar. Els han stuiu indicar lur motiv d'emprender franzos. Las rispostas a) e d) demuossan ina motivaziun instrumentala, b) e c) astgan ins considerar per ina motivaziun plitost integrativa d'emprender in secund lungatg:

«They were classified as as integratively orientated if they emphasized one of two reasons which stressed either meeting and conversing with more and varied people, or as means of better understanding French Canadian people and they way of life. These two reasons for learning French were classified as integrative because they appeared to stress interaction with members of the French speaking community for social-emotional purposes. That is, the underlying aim for learning French appeared to involve communication with the other community. Students were classified as instrumentally orientated if they emphasized that they were learning French because it would be useful in obtaining a job or if it made them better educated. The focus in these instance appeared to be away from any social-emotional contact with other community, emphasizing instead pragmatic reasons for learning French» (GARDNER 1985, 11).

GARDNER et al. ein dil meini ch'ins emprendi in secund lungatg per vegnir en contact culs carstgauns da tschei lungatg ni ord motivs pragmatics. Lu speran ins per exempel da vegnir vinavon ella professiun ni da saver frequentar scolas specialisadas (weiterführende Schulen).

Ins empren pia in secund lungatg culla finamira d'in'integraziun (parziala) ella gruppa dils plidaders da tschei lungatg. Ni ch'ins empren il lungatg pervia da ponderaziuns utilitaristicas.

L'integraziun ensiara automaticamein era l'identificaziun cugl auter lungatg, resp. cull'otra cultura. Ins empren il lungatg da tschella etnia per saver sedar giu cun ella, per saver comunicar cun ella. Primarmein va ei cheu per las relaziuns intersunalas. Quella moda e maniera da semotivar muossa claramein ina vart emoziunala. Igl acquist d'in lungatg motivaus instrumentalmein sa era succeder senza quella vart:

«An integrative orientation toward language study reflects a since and personal interest in the people and culture represented by the oder group. An instrumental orientation emphasizes the practical value and advantages of learning a new language. The integrativ orientation thus stresses an emotional involvement with the other community, while the instrumental orientation does not necessarily» GARDNER 1985, 133ss.).

Minoritads linguisticas emprendan il secund lungatg, perquei che quel ei pli 'nizeivels' e perquei che siu status da prestige ei pli aults. Quella gruppa ei pia normalmein motivada instrumentalmein. Members da maioritads linguisticas emprendan fetg savens lur lungatg ord simpatia per ina minoritad.

La differenziaziun denter motivaziun integrativa ed instrumentala ei denton buc adina aschi stringenta, perquei che omisdus motivs giogan ina rolla tiegl acquist d'in lungatg. Aschia sa per exempel enzatgi pretender ch'el seigi motivaus d'emprender il lungatg, perquei che quei gidi el da baghegiar megliers contacts culla populaziun indigena e quei puspei augmenti sias schanzas ella (carrera) professiun(ala). Quei exempel demuossa nuot auter che la motivaziun instrumentala cuntegn era 'muments' integrativs (e cuntrari).

WODE (1988) renviescha en quei connex al fatg che la litteratura scientifica ha aunc buc anflau ina definiziun uniforma pils tiarms tecnicos 'integrativ' ed 'instrumental' e ch'ins manegia aschia buc adina il medem, cu ins tschontscha da motivaziun instrumentala resp. integrativa (cf. WODE 1988 298).

Malgrad las objecziuns fatgas ei semussau en bunamein tut lur perscrutaziuns ch'in'aulta motivaziun influenzescha il success d'emprender a moda positiva (cf. GARDNER 1985, LAMBERT 1974/75).

Retschercas supplementaras che han intercuriu, tgei sort cumpetenza linguistica che vegn oravontut influenzada positivamein, han denton mussau che la motivaziun ha surtut in effect silla cumpetenza comunicativa e pli pauc silla cumpetenza cognitiv-academica. Aschia correle-

scha la prestaziun en plidar libramein cun la motivaziun integrativa (FTHENAKIS et al. 1985, 269).

L'influenza dalla motivaziun pigl acquist digl empren lungatg ei tochen ussa aunc strusch vegnida intercurida (cf. WODE 1988, 298). LAMBERT e CLEMENT et al. ein ils sulets auturs enconuschents a mi ch'ei se dai giu scientificamein culla motivaziun d'emprender igl agen lungatg.

LAMBERT (1975) ha saviu cumprovar en ina retscha da retschercas ch'in'ault'identificaziun cull'atgna minoritad semanifestescha positivamein sigl acquist dil lungatg dall'atgna minoritad.

Ina controlla d'emprova tier la minoritad franzosa el stadi american dalla Louisiana ha per exempel mussau ch'ina tenuta positiva visavi l'atgna gruppa culturala va ensemen culla buna cumpetenza comunicativa el franzos. Era las retschercas da LAMBERT han cumprovau il connex denter la motivaziun e la habilitad comunicativa intersunala.

Insumma neginas correlaziuns significontas denter prestaziun linguistica el lungatg-mumma e tenutas enviers l'atgna gruppa etnica han perencunter CLEMENT et al. (1980) anflau suenter haver fatg retschercas tier affons francofons a Montreal. Eventualmein ha quei da far cul fatg che l'emprova da controlla da CLEMENT secumponeva da probands d'ina regiun, en la quala la maioritad dalla populaziun apparteneva alla minoritad (linguistica). Lur lungatg-mumma ei dominants quei che pertucca il contuorn il pli damaneivel.

Ins sa constatar ch'in'aulta motivaziun d'emprender in lungatg, seigi quella ussa integrativa ni instrumentala, ha in effect positiv per la prestaziun linguistica.

Il stan dallas perscrutaziuns d'ozildi lai supponer nus che la motivaziun d'emprender in lungatg resp. la tenuta visavi in lungatg ha probablamein in'influenza silla habilitad comunicativa intersunala, buca denton ton silla cumpetenza linguistica en scola.

Sco LAMBERT partel jeu dalla tesa che las tenutas visavi igl agen lungatg 'minoritar' selain mesirar entras damondas semegliontas a talas da GARDNER et al. en lur perscrutaziuns.

Motivaziun ei per mei la summa dad omisduas variablas enconuschentas. Jeu distinguel pia buca denter motivaziun integrativa ed instrumentala, mobein emprovel d'erruir las tenutas dils scolars pertuccont la 'motivaziun' d'emprender romontsch cun damondas ord omisduas camps.

Desister dad ina differenziaziun denter motivaziun integrativa ed instrumentala en quei liug ei per mei legitim, perquei ch'ella vegn buc acceptada unanimamein dalla scienza actuala e perquei ch'ella ei buca indispensabla per mia problematica.

En quei liug aunc entgins patratgs: Jeu sminel che buca ton l'identificaziun cul lungatg, mobein – bia dapli – ina fuorma dalla motivaziun instrumentala, en nies cass la motivaziun da prestaziun seigi d'impurtonza, cura ch'ins fa tests che mesiran la cumpetenz linguistica.

Ins sa numnadamein buca snegar¹⁸ ch'in tal test vegn recepius dil scolar sco ina sort clausura. En ina clausura vulan ins secapescha mussar tgei ch'ins sa. Cheu gida ei pauc da puntuar ch'ei setracti buca d'ina clausura, mobein semplamein d'in test. Duront las retschercas preliminaras ha in buob da 16 onns detg a mi il suandont: «*Atgnamein mon jeu bugen a scola ed atgnamein fetsch jeu buca gronds patratgs sur da mia tenuta enviers il romontsch. Sch'ei dat denton ina clausura, seigi quei lu ina da mate ni da romontsch, lu vi jeu far aschi bien sco pussivel.*»

Sin basa dallas ponderaziuns teoreticas fatgas supponel jeu – e quei ei franc in tec sorprendent¹⁹ – che la retscherca empirica vegn buca a musar in connex significont denter motivaziun dils scolars d'emprender romontsch resp. la tenuta dils scolars visavi igl 'esser romontsch' e la prestaziun el test da cumpetenz linguistica (quella hipotesa ei vegnida confirmada claramain (cf. CATHOMAS, R. 1994, 136).

¹⁸ Igl ei stau frappant da veser, contas ga ch'ils scolars han tschentau a mi la damonda: «Ei quei ina clausura?»

¹⁹ Surprendent perquei ch'ins pren pil solit il lungatg dalla minoritad pil pli impurtont indezi d'identificaziun e perquei ch'ins spetga in connex denter cumpetenz linguistica e tenuta enviers il lungatg. Quei connex ei lu era vegnius cumprovaus en ina retscha da resultats da perscrutaziuns empiricas (cf. leutier survesta da OSSWALD 1988, 82ss.).

Quella tenuta enviers l'atgna etnia resp. igl agen lungatg sto denton buca dispet have rin effect silla prestaziun d'in test che mesira la prestaziun linguistica, oravontut lu, cura ch'il test cumpeglia buca la cumpetenz comunicativa, mobein oravontut la cumpetenz scolastica.

4.4. *Il maletg da sesez*

Discriminaziuns structuralas e culturalas che san surtut semanifestar entras in bass status socio-economic, in bass prestige digl agen lungatg-mumma ed in diever restrinschiu dil lungatg, han fetg savens la consequenza ch'il member d'ina minoritad surpren ed internalisescha il maletg che la maioritad ha dalla minoritad. Quei meina lu savens ad in maletg da sesez negativ.

D'ina vart vegnan ils pregiudezis predominants dalla maioritad envers la minoritad surpri directamein: «*Ils auters din ch'ils Talians seigien tups. Pia sun era jeu tups!*»

Da l'autra vart vegn il maletg da sesez determinaus dalla auto-observaziun. La dimensiun da dumignar il mintgadi cun success resp. nun-success gioga in'impurtonta rolla (cf. FILIPP 1979, en: FTHENAKIS et al. 1985, 232). Members da minoritads percorschan denton fetg savens ch'els han meins success cumparegliau cun auters.

Ils concepts negativs dil maletg da sesez che seresultan, influenzeschan fermamein schibein la tenuta visavi igl agen sco era visavi il lungatg dalla maioritad.

4.5. *Talent linguistic ed intelligenza*

Variablas dalla persunalitad ch'ein buca da sutschazegiar per la cumpetenza linguistica cognitiv-academica ein talent linguistic ed intelligenza da quel ch'empren il lungatg. Els stattan en in connex fetg stretg in cun l'auter.

La variabla talent linguistic vegn savens eruida ord las habilitads (1) dalla codaziun fonetica. Q.v.d. «*zur Assimilation und Speicherung phonetischen Materials, (2) einem Gefühl für Grammatik, d.h. der Kenntnis der Funktionen grammatikalischer Elemente in der Muttersprache, (3) Merkfähigkeit und (4) induktiver Lernfähigkeit, d.h., der Fähigkeit zur Induktion von Sprachmustern aus sprachlichem Material*» (GARDNER 1975, zitiert nach FTHENAKIS et al. 1985, 277).

CUMMINS (1979 b) ha eruiu en differentas retschercas aults grads da correlaziun (da $r=.62$ tochen $r=.75$) denter talent linguistic e cumpetenza linguistica cognitiv-academica.

Quei fatg selai confirmar aunc bia pli eclatantamein culs resultats dalla intercorrelaziun denter tests d'intelligenza e tests che mesiran la

prestaziun linguistica. Sco quei che FTHENAKIS et al. (1985, 277) resumaschan, cumprovan bunamein tuttas retschercas pertuccont quella damonda la ordvart aulta correlaziun denter intelligenza verbala e cumpe-tenza linguistica.

En quei connex fuss ei bien da construir in test romontsch che mesira intelligenza verbala sco era generala. In tal test fuss buca mo d'avantatg, cura ch'ins mesira cumpetenza linguistica, in tal test savess era vegnir duvraus sco mied d'agid tier examens da recepziun (Schul-übertrittsverfahren).

5. Resumaziun

FTHENAKIS et al. han rimnau resultats dallas perscrutaziuns empiricas partenent l'influenza dallas differentas cundiziuns da basa, allas qualas las minoritads linguisticas ein suttamessas. Plinavon han els elaborau cun agid da quels resultats in model. Ei vegn evident, con multifara e cumplexa che la cumbinaziun dallas differentas variablas ed il svilup dalla prestaziun linguistica ei. Il model hai jeu partiu en treis segments:

1. cundiziuns da basa structuralas e culturalas,
2. cundiziuns da basa dall'instrucziun da lungatg e
3. cundiziuns da basa intrinsicas

Silsuenter hai jeu skizzau cuortamein las variablas centralas dil camp pertuccau.

Bibliografia

- ASHER, J./GARCIA, R.: *Implications of Psychological Research for Second Language Learning*. – En: D. L. LANGE/C. J. JAMES (ed.): *The ACTFL Review of Foreign Education*. National Textbook, Skokie, 1972, 157–185.
- BERNSTEIN, B.: *Soziale Schicht, Sprache und Kommunikation*. Schwann, Düsseldorf 1973.
- BILLIGMEIER, R. H.: *Land und Volk der Rätoromanen*. Eine Kultur- und Sprachgeschichte. Huber, Frauenfeld 1983.
- BORTZ, J.: *Lehrbuch der Statistik für Sozialwissenschaftler*. Springer, Berlin, Heidelberg 1985.
- Bundesamt für Statistik: *Eidgenössische Volkszählung 1990*, Pressemitteilung Nr. 31/93, Bern, Mai 1993.

- CAMARTIN, I.: *Nichts als Worte*. Ein Plädoyer für Kleinsprachen. Artemis, Zürich und München 1985.
- CARIGIET, W.: *Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)*. In instrumentari per l'examinaziun dallas habilitads linguisticas egl idiom sursilvan. Lavur da licenziat, Friburg 1994.
- CATHOMAS, B.: *Erkundigungen zur Zweisprachigkeit der Rätoromanen*. Eine soziolinguistische und pragmatische Leitstudie. Lang, Bern 1977.
- CATHOMAS, B.: *Die Einstellung der Rätoromanen zum Schwyzertütsch*. – En: *Le Schwyzertütsch*. Bulletin CILA 1981.
- CATHOMAS, R./CARIGIET, W.: *Il mieds d'instrucziun el rom romontsch*. Eine quantitative Bestandesaufnahme der Verwendungshäufigkeit der offiziellen Lehrmittel der Surselva für den Romanischunterricht und der Motivation mit ihnen zu arbeiten. Seminararbeit am Pädagogischen Institut der Universität Freiburg (Schweiz) 1993.
- CATHOMAS, R./CARIGIET, W.: *Romontsch en scola – in nunsenn?* – En: *Ischi* 78(1994). OD Stampa Offset Cuera SA, Romania Trun 1994, 141–148.
- CATHOMAS, R.: *«Romontsch ei nies lungatg ...»* Zur Entwicklung der Sprachkompetenz bei sprachlichen Minoritäten. Eine quantitativ-empirische Untersuchung am Beispiel romanischsprachiger SchülerInnen aus der Surselva. Lizentiatsarbeit am Pädagogischen Institut der Universität Freiburg (Schweiz) 1994.
- CATRINA, W.: *Die Rätoromanen zwischen Resignation und Aufbruch*. Orell Füssli, Zürich 1983.
- CATTANI, A./HÄSSLER, A. A. (ed.): *Minderheiten in der Schweiz*. Toleranz auf dem Prüfstand. Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich 1984.
- CAVIGELLI, P.: *Die Germanisierung von Bonaduz in geschichtlicher und sprachlicher Schau*. Huber, Frauenfeld 1969.
- CHOMSKY, N.: *Aspekte der Syntaxtheorie*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1969.
- CHOMSKY, N.: *Strukturen der Syntax*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1973.
- CLEMENT, R./GARDNER, R. C./SMYTHE, P. C.: *Social and Individual Factors in Second Language Acquisition*. – En: *Canadian Journal of Behavioural Science* 12, 1980, 293–302.
- CUMMINS, J.: *Educational Implications of Mother Tongue Maintenance in Minority-Language Groups*. – En: *The Canadian Modern Language Review* 34, 1978, 395–416.
- CUMMINS, J.: *Cognitiv/Academic Language Proficiency, Linguistic Interdependence, the Optimum Age Question an Some Other Matters*. Working Papers on Binigism, 1979, 197–205.
- CUMMINS, J./SWAIN, M.: *Bilingualism in education*. Aspects of theory, research and practice. Longman, London/New York 1986.
- DEPLAZES, G.: *Die Rätoromanen*. Ihre Identität in der Literatur. Desertina, Dissentis 1991.

- DIJKSTRA, T./KEMPEN, G.: *Einführung in die Psycholinguistik*. Hans Huber, Bern 1993.
- DÖHRIG, R./REICHENAU, CH.: *La Svizra – 2 1/2 lungatgs? Situaziun actuala ed avegnir dal rumantsch e dal talian en il Grischun – sclariments e recumandaziuns d'ina grappa da lavur*. Desertina, Berna 1982.
- FILIPEC, J.: *Zur Theorie und Methode der lexikologischen Forschung*. – En: *Zeichen und System der Sprache*, Bd. 3. Akademie, Verlag, Berlin: 1966, 154–224.
- FISHMAN, J. A.: *Bilingual Education: An International Sociological Perspective*. Newbury House, Rowley 1976.
- FTHENAKIS, W. E./SONNER, A./THRUL, R./WALBINER, W.: *Bilingual-bikulturelle Entwicklung des Kindes*. Ein Handbuch für Psychologen, Pädagogen und Linguisten. Hueber, München 1985.
- FUHRER, J. J.: *Romanche – Du bilinguisme – A la fin de la discrimination*. Actuala FRR. Informaziuns e problems actuals dalla cultura e veta romontscha. Fundaziun Retoromana, Laax 1982.
- GAGE, N./BERLINER, D.: *Pädagogische Psychologie*. Lehrerhandbuch. Erziehungswissenschaftliche Grundlagen zur Unterrichtspraxis. Urban & Schwarz, München 1986.
- GARDNER, R. C.: *Social psychology and Second Language Learning*. The Role of Attitudes and Motivation. Edward Arnold, London 1985.
- GENESEE, F.: *A Longitudinal Evaluation of Early Immersion School Program*. – En: *Canadian Journal of Education* 3, 1978, 31–50.
- GRIMM, H.: *Sprachentwicklung: Voraussetzungen, Phasen und theoretische Interpretationen*. – En: R. OERTER/L. MONTADA (ed.), *Entwicklungspsychologie*. Psychologie-Verlags-Union, Kap, Weinheim 1987, 578–636.
- GROSS, M.: *Das Rätoromanische der Schweiz*. Dokumentation. Lia Rumantscha, Chur 1987.
- HAARMANN, H.: *Sprachen und Sprachpolitik*. – En: U. AMMON/N. DITTMAR/K. J. MATTHEIER (ed.), *Sociolinguistics/Soziolinguistik*. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. De Gruyter, Berlin, New York 1988, 1660–1673.
- HAAS, W.: *Sprachprobleme*. Die Schweiz. – En: U. AMMON/N. DITTMAR/K. J. MATTHEIER (ed.), *Sociolinguistics/Soziolinguistik*. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. De Gruyter, Berlin, New York 1988, 1365–1383.
- HYMES, D.: *On communicative competence*. – En: J. B. PRIDE/J. HOLMES (ed.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth, Middlesex 1972.
- KREMnitz, G.: *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit: Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte*. Einführender Überblick. Braunmüller, Wien 1990.

- KRISTOL, M. A.: *Bündnerromanisch: Soziolinguistik*. – En: G. HOLTUS/M. METZELTIN/CH. SCHMITT (ed.), *Lexikon der Romanischen Linguistik Bd. 2* Max Niemeyer, Tübingen 1989, 813–827.
- LADO, R.: *Language Testing. The Construction and Use of Foreign Language Tests – A Teacher's Book*. Longman Group, London 1961.
- LADO, R.: *Testen im Sprachunterricht*. Handbuch für die Erstellung und den Gebrauch von Lesingstests im Fremdsprachunterricht. Hueber, München 1971.
- LAMBERT, W. E./TUCKER, G. R.: *Bilingual Education of Children: The St. Lambert Experiment*. Newburg House, Rowley 1972.
- LAMBERT, W. E.: *Culture and Language Factors in Learning and Education*. – En: F. E. ABOUD/R. D. MEADE (ed.), *Cultural Factors in Learning and Education*. Fifth Western Washington Symposium on Learning, Washington 1974.
- Lehrplan für die Primarschulen (1.–6. Klasse) des Kantons Graubünden 1984 Provisorium.
- Lehrplan für die Primarschulen (1.– 6. Klasse) des Kantons Graubünden 1992.
- Lehrplan für die Real- und Sekundarschule des Kantons Graubünden 1993.
- LENNEBERG, E.: *Biologische Grundlagen der Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1972.
- MESSELKEN, H.: *Empirische Sprachdidaktik*. Quelle & Meyer, Heidelberg 1971.
- OERTER, R./MONTADA, L.: *Entwicklungspsychologie*. Psychologie-Verlags-Union, Weinheim 1987².
- ORT, M.: *Sprachverhalten und Schulerfolg*. Über die Unergiebigkeit der Code-Theorie von Bernstein zur Erklärung schulischer Benachteiligung von Unterschichtskinder. Beltz, Weinheim, Basel 1976.
- OSSWALD, S. E.: *Stabilisierende Faktoren bei einer sprachlichen Minderheit*. Die Rätoromanen in Graubünden. Dissertation. Hannover 1988.
- PAULSTON, C. B.: *Bilingual/bicultural Education*. In: *Review of Research in Education* 6, 1978, 186–228.
- PIAGET, J.: *Sprache und intellektuelle Operationen*. – En: G. H. FURTH (ed.), *Intelligenz und Erkennen. Die Grundlagen der genetischen Erkenntnistheorie Piaget's*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1972, 176–190.
- SCHERMERHORN, R. A.: *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theorie and Research*. Random House, New York 1970.
- SCHWARZER, CH.: *Einführung in die pädagogische Diagnostik*. Kösel, München 1979.
- SGALL, P.: *generative Beschreibung und die Ebenen des Sprachsystems*. – En: *Zeichen und System der Sprache*, Bd. 3. Akademie, Berlin 1966, 225–239.
- SIGUAN, M. / MACKAY, W. F.: *Education et bilinguisme*. Delachaux & Niestle, UNESCO Paris 1986.

- SKUTNABB-KANGAS, T./TOUKOMAA, P.: *Teaching Migrant Children's Mother Tongue and Learning the Language of the Host Country in the Context of the Sociocultural Situation of the Migrant Family*. The Finnish National Commission for UNESCO, Helsinki 1976.
- SKUTNABB-KANGAS, T.: *Multilingualism and the education of minority children*. – En: SKUTNABB-KANGAS, T./CUMMINS, J. (ed.), *Minority Education: From Shame to Struggle*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Philadelphia 1988, 9–44.
- SKUTNABB-KANGAS, T./CUMMINS, J. (ed.): *Minority Education: From Shame to Struggle*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Philadelphia 1988.
- SOLÈR, C.: *Sprachegebrauch und Sprachewandel*. Eine theoretische Faktorenanalyse und die Pragmatik der Sprachwandlung bei den Rätoromanen in Lumbrein: Mit einem Vergleich in Präz und Sarn. Dissertation. Zürich 1983.
- SPESSCHA, H.: *Die Aufgabe der Ligia Romontscha/Lia Rumantscha – Erhaltung und Stärkung der vierten Landessprache* 1974.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner Deutscher Sprachtest (ADST)*. Handanweisung. Hogrefe, Göttingen 1978.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner Deutscher Sprachtest (ADST)*. Schülerheft. Hogrefe, Göttingen 1978.
- SWAIN, M.: *Time and Timing in Bilingual Education*. – En: *Language Learning* 31, 1981, 1–15.
- SZAGUN, G.: *Sprachentwicklung beim Kind*. Eine Einführung. Psychologie-Verlags-Union, München 1986³.
- TOUKOMAA, P./SKUTNABB-KANGAS, T.: *The Intensive Teaching of the Mother Tongue to Migrant Children at Preschool Age*. University of Tampere, Department of Sociology and Social Psychology, Tampere 1977.
- TRAUTNER, H. M.: *Lehrbuch der Entwicklungspsychologie* (Bd. 2). Hogrefe, Göttingen 1991².
- VILETTA, R.: *Grundlagen des Sprachenrechts: Abhandlung zum Sprachenrecht mit besonderer Berücksichtigung des Rechts der Gemeinden des Kantons Graubünden*. Zürcher Studien zum öffentlichen Recht, Bd. 4. Schulthess, Zürich 1978.
- VILETTA, R.: *Die Rätoromanen: Geduldetes Relikt oder gleichberechtigter Teil der Eidgenossenschaft*. – En: A. CATTANI/A. A. HÖSSLER (ed.), *Minderheiten in der Schweiz. Toleranz auf dem Prüfstand*. Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich 1984.
- WODE, H.: *Einführung in die Psycholinguistik*. Theorien, Methoden, Ergebnisse. Hueber, Ismaning 1988.
- WHORF, B. L.: *Sprache – Denken – Wirklichkeit*. Rowohlt, Reinbeck 1963.
- WYGOTSKY, L.: *Denken und Sprechen*. Akademie, Berlin-Ost 1964.

Perspectivas da la politica da linguas da la Confederaziun

La revisiun da l'artitgel da linguas (art. 116 CF) e las consequenzas per la politica da linguas da la Confederaziun

Constantin Pitsch

Il resultat da la votaziun dal pievel dals 10 da mars 1996 davart l'artitgel da linguas en la constituziun federala ha confermà danovamain quanta impurtanza che la populaziun votanta attribuescha apparentamain anc adina a la quadrilinguitad dal pajais. Il resultat cler n'ha dentant betg pudì zuppar dal tuttatfatg la dischillusiun latent, che quel grond exercizi n'ha betg purtà dapli. Las aspectativas eran per part grondas perquai ch'ins spetgava d'ina revisiun novs impuls per ina politica da linguas moderna ed innovativa. Il sboz da revisiun è vegnì preparà da la cumissiun Saladin cun grond engaschament e tuttatfatg en quel senn. Il parlament ha dentant gì fadia cun la proposta dal Cussegl federal. La via da la consultaziun parlamentara è stada difficila e stentusa. Da quella è resultà ina formulaziun da l'art. 116 CF che lascha mo avert ina dumonda: ha il sforz tuttina valì la paina? La discussiun davart la politica da linguas ha gì lieu en in circol serrà. Ella ha mussà bleras sensibladads ed emoziuns. La discussiun ha però apaina cuntanschì e muventà il public.

Or da l'optica da la refurma da la constituziun federala pon ins resguardar la revisiun da l'artitgel da linguas sco in pass intermediari. Ils temas contestads en la consultaziun parlamentara, la libertad da linguas ed il princip da la territorialitad, èn vegnids introducids en il sboz da refurma da la constituziun nova, actualmain en consultaziun parlamentara.

En quest artitgel sa tracti da mussar che l'artitgel da linguas vertent e la discussiun en connex cun la revisiun da tal han tuttina gì consequenzas positivas, directas ed indirectas, sin differents plauns da la politica e da la promoziun da linguas.

L'artitgel da linguas dat novs impuls

Art. 116 CF

- ¹ *Las linguas naziunalas da la Svizra èn il tudestg, il franzos, il talian ed il rumantsch.*
- ² *La Confederaziun ed ils Chantuns promovon la chapientscha ed ils barats tranter las cuminanzeas linguisticas.*
- ³ *La Confederaziun sustegna las mesiras dals Chantuns Grischun e Tessin per il mantegniment e la promoziun dal rumantsch e dal talian.*
- ⁴ *Las linguas uffizialas da la Confederaziun èn il tudestg, il franzos ed il talian. Per il contact cun persunas da lingua rumantscha è er il rumantsch lingua uffiziala da la Confederaziun. La lescha regla ils detagls.*

Il Cussegl federal ha declerà il rinforzament da la coesiun naziunala sco ina finamira principala dal plan da legislatura 1995–1999. La convivenza da las differentas cuminanzeas linguisticas n'è betg contestada en noss pajais. La coesiun naziunala vegn però actualmain messa en prova cun differentas dumondas centralas da politica da stadi e surtut cun l'avertura envers l'exteriur, cunzunt envers l'Europa.

La Confederaziun po contribuir concretamain per cuntanscher la finamira da la legislatura cun preparar sin basa da l'artitgel da linguas dus projects da lescha: ina lescha per promover la chapientscha ed ils barats tranter las cuminanzeas linguisticas e l'autra per l'applicaziun da las linguas uffizialas da la Confederaziun.

La revisiun da la lescha federala per contribuziuns als chantuns Grischun e Tessin per la promoziun da la cultura e da las linguas è vegnida lantschada tras in postulat da la cumissiun parlamentara per la scienza, furmaziun e cultura gia durant la consultaziun parlamentara da l'artitgel da linguas. Quella revisiun era necessaria per stgaffir ina basa legala pli flexibla per la promoziun dal rumantsch e dal talian e per pudair augmentar commensuradamain las contribuziuns finanzialas sin basa dals basegns actuals.

Las lavurs preparatoricas per la *lescha federala da las linguas uffizialas* èn gia progredidas. En quella duai vegnir reglà il diever da las quatter linguas uffizialas. Il diever dal rumantsch parzialmain sco lin-

gua uffiziala da la Confederaziun vegn ad occupar en quella ina piazza impurtanta. La Confederaziun vegn ad applitgar il rumantsch grischun per sias publicaziuns. Ella po sa basar en vista a quella decisiun sin las experientschas dals davos onns e cunzunt sin la decisiun da la Regenza grischuna dals 17 da december 1996 en merit. La regla d'applicaziun sto dentant vegnir differenziada per che la populaziun rumantscha possa sa drizzar en tut ils idioms ed en rumantsch grischun a las instanzas federalas. La decisiun dal Cussegl federal davart il sboz da lescha è previsa per il principi dal 1998.

Las aspectativas d'ina *lescha per promover la chapientscha ed il barat tranter las cuminanzas linguisticas* èn fitg diversas. Quai s'ha mussà en las lavurs preparatoricas gia exequidas. La dumonda da la chapientscha è liada stretgamain a blers problems socials ed economics, ils quals ina tala lescha na po mai schliar u mitigiar. Cun definir las pussaivladads da promoziun sto la Confederaziun sa concentrar sin il sector da la chapientscha linguistica e dal barat. Las lavurs preparatoricas han gì ed han anc adina la finamira d'examinar ils basegns e las pussaivladads da promoziun tras la Confederaziun. Quella lavur dovra ses temp perquai ch'ella dependa da la collavuraziun cun organisaziuns ed instituziuns d'impurtanza naziunala en ils sectors da la furmaziun, dal barat e da las medias. En quel connex ston surtut vegnir scleridas dumondas da cumpetenzas da la Confederaziun e dals partenaris en discussiun.

La *lescha nova* dals 5 d'october 1995 *davart agids finansials per mantegnair e promover la lingua e la cultura rumantscha e taliana* (SR 441.3) e l'ordinaziun correspundenta (SR 441.31) èn entradas en vigur il 1. d'avust 1996. Tras quai ha la Confederaziun pudì avrir gia la stad 1996 in nov chapitel en sia activitad da promoziun linguistica. L'agid finanziel per sustegnair e promover il rumantsch vegn ussa fixà sin basa da criteris e sin basa d'ina dumonda annuala davart dal Chantun Grischun. La lescha prescriba era il rom da las atgnas prestaziuns finansialas dal Chantun Grischun (minimalmain 25% da la summa totala dal sustegn finanziel, inclus mesiras ch'il Chantun realisescha sez). En la lescha nova na vegnan menziunadas naginas summas. Quai vul dir che l'agid finanziel dependa dals basegns e ch'el po variar dad onn ad onn. La limita maximala è dada tras la situaziun finanziaria fitg precara.

Sin basa da la lescha ha er il Chantun Grischun augmentà commensuradamain sias atgnas prestaziuns finanzialas. Il Cussegl grond ha confermà quel augment. Il Chantun Grischun ha dà vinavant tut l'import supplementar – in milliun da la Confederaziun e sias atgnas prestaziuns – a las organisaziuns ed instituziuns sco er a las regiuns ed a singulas vischnancas. Or da quels meds vegnan finanziadas las mesiras per rinforzar il rumantsch en las regiuns sco era per sustegnair la pressa rumantscha. Il project pilot da la scola da Samedan (scolaziun en duas linguas sin basa dal sistem d'immersiun) vegn er finanzià cun quels meds. In mudest augment ha er survegnì la Pro Grigioni Italiano, la quala po occupar a partir da la segunda mesadad dal 1997 in collavuratur scientific. D'impurtanza particulara per la promoziun da la lingua e da la cultura en Grischun è segir la lescha grischuna dals 25 da mars 1997 per la promoziun da la cultura. Quella è in'impurtanta basa legala era per il mantegniment e la promoziun da las linguas minoritaras en Grischun.

Per mancanza d'in'agentura da novitads rumantscha è la pressa rumantscha vegnida sustegnida pli baud directamain tras il Chantun e la Confederaziun. Il sustegn vegniva contribuì per prestaziuns da translaziun, las qualas las gasettas avevan da prestar sezzas. L'augment considerabel dals basegns sco er ils gronds midaments da structura da la pressa rumantscha stampada pretendevan in sustegn a la pressa pli vast e pli effizient. Il project da l' «Agentura da Novitads Rumantscha» (ANR) è vegnì approvà da tut ils represchentants dals meds da massa rumantschs sco era da la Lia Rumantscha e da la Pro Svizra Rumantscha, ina cundiziun per pudair sustegnair finanzialmain il project tras il Chantun Grischun e la Confederaziun. L'agentura po porscher sustegn en furma da prestaziuns redacziunalas e da translaziuns. La promoziun dal pled scrit en tut ils idioms e la furniziun d'actualitads chantunalas, regionalas e localas han prioritad. Questa furma da sustegn a la pressa permetta in diever effizient dals meds finansials e garantescha a medem temp l'independenza dal stadi envers ils editurs da gasettas ed ils meds electronics.

Restadas èn las contribuziuns redacziunalas a las duas gasettas la Casa Paterna/La Pùnt (integrada en la Quotidiana) e La Pagina da Surmeir. Quel sustegn garantescha la continuitad da la pressa rumantscha en surmiran e sutsilvan. Senza quellas contribuziuns na pudessan las duas gasettas numnadas betg exister.

La Lia Rumantscha (LR) è per consequenza vegnida distgardiada da la summa che vegniva fin dal 1995 contribuida tras ella a la pressa rumantscha. Cun quai è la contribuziun a la LR s'augmentada realmain. Quel augment permetta a la LR d'accumplir differentas incumbensas supplementaras en il sector da la promoziun da la lingua.

Cuminanzas linguisticas en l'administraziun federala

La discussiun davart l'artitgel da linguas ha era gî consequenzas positivas per la represchentanza da las cuminanzas linguisticas en l'administraziun federala. D'ina vart sa tracti da cuntanscher ina represchentanza quantitativa da las cuminanzas linguisticas, da l'otra vart premetta quai in'infrastructura che pussibilitescha da pratitgar la plurilinguitad en l'administraziun federala.

Il Cussegl federal ha mess en vigur ils 19 da zercladur 1995 ina nova *ordinaziun concernent las translaziuns en l'administraziun generala da la Confederaziun*. Quella ha la finamira da metter a disposiziun a la populaziun las publicaziuns en las linguas uffizialas sco er da pussibilitar a la populaziun da sa drizzar a la Confederaziun en ina lingua uffiziala giavischada. L'ordinaziun dat en pli al persunal da l'administraziun federala la pussaivladad da lavurar en la lingua uffiziala giavischada.

Nov en la pratica da translaziun è il duair dals departaments sco er dals uffizis federals da porscher er in servetsch da translaziun da las linguas latinas vers il tudestg. Quai pussibilitescha pir ad emploiad(a)s da lingua latina da lavurar en la lingua giavischada, in dretg ch'els ed ellas han sin basa da l'egualitad da las linguas uffizialas da la Confederaziun. Collavuratur(a)s rumantsch(a)s lavuran en lur lingua sch'il sector da lavur pretenda u pussibilitescha quai. La translaziun da la Confederaziun en rumantsch è per il mument reglada en las directives dals 26 da november 1986.

Tras ina moziun da cusseglier naziunal Comby dals 4 da zercladur 1993 ha il Cussegl federal survegnì l'incumbensa da reveder las instrucziuns dal 1983 davart la represchentanza da las cuminanzas linguisticas a l'intern da l'administraziun. Perquai ha il Cussegl federal mess en vigur ils 19 da favrer 1997 las novas *instrucziuns per la promoziun da la plurilinguitad en l'administraziun federala*. La finamira è la plurilin-

guitad instituziunala cun ina represchentanza equilibrada da las quatter cuminanzas linguisticas dal pajais che corresponda a la forza da las gruppas tenor la dumbraziun dal pievel. Ina surrepreschentaziun da las cuminanzas linguisticas latinas duai esser pussaivla. Questas finamiras ston surtut vegnir consideradas en il rom da la recrutaziun dal personal federal. En quel mument èsi era d'examinar la cumpetenzza linguistica da las candidatas e dals candidats (plurilinguitad individuala). La cumpetenzza linguistica duai pussibilitar che tuttas persunas possian s'exprimer en lur lingua e ch'ellas s'enclegian. Quai premetta però er che l'administraziun mettia a disposiziun l'infrastructura necessaria per la scolaziun linguistica dal personal.

En las novas instrucziuns vegn er concretisà il dretg da collavuratur(a)s (menziunà survart en connex cun l'ordinaziun davart la translaziun) da lavurar en lur lingua uffiziala preferida. Per ameglierar la situaziun da las cuminanzas linguisticas quantitativ- e qualitativamain ha il Cussegl federal stipulà «accords da promoziun linguistica». Quels accords vegnan concludids tranter ils singuls departaments ed ils uffizis respectivamain posts da servetsch federals, per cuntanscher uschia meglier las finamiras da las novas instrucziuns.

Charta europea da las linguas regionalas u minoritaras

Cun il conclus dals 25 da november 1996 ha il Cussegl federal proponì al parlament la ratificaziun da la *Charta europea da las linguas regionalas u minoritaras* (Charta). La Charta è ina convenziun dal Cussegl da l'Europa e quella ha la finamira da mantegnair e promover las linguas per mantegnair la diversitad culturala en Europa. La Svizra s'oblighescha sco part contrahenta d'applitgar ils principis da la Charta per tut las quatter linguas naziunalas ed uffizialas (princip da mantegniment da la quadrilinguitad). En il rom da la ratificaziun vegn ella a sa basar sin l'activitad da promoziun linguistica en favur dal rumantsch e dal talian, definida en la lescha federala dals 5 d'october 1995.

Las mesiras da promoziun da la Charta sa concentreschan sin ils sequents secturs: furmaziun, giurisdicziun, administraziun, medias, promoziun da la cultura, vita economica e sociala sco era barat sur ils cunfins. Cun la ratificaziun exprima la Svizra sco commember dal Cussegl da l'Europa sia voluntad da situar sia politica da linguas era en in con-

text europeic e da s'engaschar per il mantegniment da las linguas regionalas u minoritaras en in'optica pli globala. La Svizra vegn a ratifitgar la Charta sco tschintgavel stadi (suenter Finlanda, Norvegia, Ungaria e Malta) e permetta cun quel act da metter en vigur la Charta.

Refurma da la costituziun federala

En il sboz per la *refurma da la costituziun federala* vegnan las disposiziuns che concernan il dretg e la promoziun da las linguas ordinats sistematicamain en differents artitgels separats. Il dretg fundamental da la libertad da linguas, reconuschì dal Tribunal federal dapi il 1965, però betg anc scrit en la costituziun federala, figurescha en art. 15 dal sboz da refurma cun la medema formulaziun sco quella en il sboz dal Cussegl federal per la revisiun da l'art. 116 CF. La libertad da linguas ha in'impurtanza centrala per la protecziun da las linguas minoritaras. Ella garantescha il dretg d'obtegnair instrucziun en quellas linguas e da pudair far diever da quellas sco linguas uffizialas. Il dretg fundamental po vegnir restrenschì sut tschertas cundiziuns sin basa dal princip da la territorialidad.

Il princip da la territorialidad fin ussa er betg scrit en la costituziun federala vegn tenor la voluntad da la cumissiun federala predeliberonta era introducì en la costituziun nova. La formulaziun en discussiun exprima ch'ils chantuns decidan davart il diever da las linguas uffizialas sin lur territoris, ch'els resguardan la situaziun linguistica dals singuls territoris e ch'els han il duair da respectar las minoritads linguisticas.

La discussiun davart questas duas pitgas principalas dal dretg da linguas è stada en la consultaziun da l'art. 116 CF plitost confusa. Er sch'i n'è betg reussì en ils quatter onns da consultaziun da sclerir quels aspects sin plaun politic, ston ins conceder che quella discussiun ha preparà la via e gidà a madirar la chausa per cumpletter la costituziun federala cun il dretg fundamental da la libertad da linguas e cun il princip da la territorialidad.

La refurma da la costituziun federala na vegn betg a midar la politica da linguas da la Confederaziun, ma plitost a concretisar e consolidar quella. Ils programs d'instrucziun per la furmaziun dals giuvenils cun la finamira da cuntanscher ina cumpetenzza linguistica che sa basa

sin la conuschientscha da pliras linguas naziunalas – ina premissa impurtanta per la communicaziun interculturala – vegnan dentant a mancar era en il futur. Las discussiuns en plirs chantuns monolings da la Svizra tudestga e franzosa mainan fitg prubablmain a l'introducziun da l'anglais sco segunda lingua d'instrucziun obligatoria. Quai è mo pussaivel sin cust d'ina lingua naziunala. Il martgà vegn pli e pli a dominar era l'instrucziun da linguas. L'idea che la conuschientscha d'au-tras linguas naziunalas saja da grond'impurtanza politica per la convivenza e la chapientscha da las cuminanzas linguisticas en noss stadi perda successivamain sia forza persvasia. La giuventetgna da differentas cuminanzas linguisticas ed il circuls da l'economia e da la scienza comunitgeschan pli e pli en anglais.

La situaziun è dal tuttatafg differenta per las cuminanzas da lingua rumantscha e taliana en ils chantuns Grischun e Tessin. Ellas èn sfurzadas d'acceptar ina sfida dubla: Il mantegniment da las linguas è lur chaussa e l'emprender las autras linguas naziunalas è per ellas ina necessitad existenziala. Latiers pon ins era anc emprender anglais per na perder la coincidenza en il temp da la globalisaziun.